

~ GRAMMATIKK ER GØY

1. HVA ER GRAMMATIKK?

(Vi anbefaler deg å lese dette først uansett hva du ellers leter etter.)

2. SPRÅKETS LEGOKLOSSER (Ordklassene)

- Generelt om ordklassene
- Substantiver (ord som skip, domstol, kjærlighet, Norge)
- Verb (ord som handle, beslutte, være, leke)
- Adjektiver (ord som grønn, sjalu, virksom, norsk)
- Adverb (ord som kanskje, visstnok, raskt)
- Pronomener (ord som jeg, du, noen, andre, hvem, hvilken)
- Artikler (ord som en, et)
- Konjunksjoner og subjunksjoner (bindeord som og, eller, fordi, at, hvis, selv om)
- Preposisjoner (ord som på, over, under, i)
- Tallord (ord som tre, tredje)
- Interjeksjoner (svarord og utropsord som ja, uff)

3. Å SNEKRE SAMMEN ORD TIL SETNINGER (Setningslære)

- Hovedsetninger (i mange lærebøker kalt helsetninger)
- Leddsetninger (tidligere kalt bisetninger)
 - a) Substantiviske
 - b) Adjektiviske
 - c) Adverbiale

4. SPRÅKETS HVEM - HVA - HVOR (Setningsanalyse)

5. SPRÅKLIGE UTFORDRINGER

- Sin/sitt/sine og hans/hennes/deres
- Å/og
- Subjektsregelen
(Hva er galt med : "Etter å ha gått så langt var sengen god å ligge i"?)
- Sammenblanding av uttrykk
- Attraksjon
(Hva er galt med: "Det skulle du ha likt og visst"?)
- Sammenskriving og særskriving av ord
(Skal vi skrive: laser skriver eller laserskriver?)

6. GODE SKRIVERÅD

- Råd om periode- og setningsbygning
- Noen spredte advarsler og råd om ord og uttrykk
- Råd om rettskrivning
- Råd om bøyning
- Råd om tegnsetting

Har du spørsmål? Benytt vår elektroniske språktjeneste! E-post: ordet@riksmalsforbundet.no

Vil du vite mer? Kjøp Gorgus Cowards Riksmålsgrammatikk, pris kr 100.-
Bestilling på e-post: ordet@riksmalsforbundet.no
Eller til Riksmålsforbundet

~ HVA ER GRAMMATIKK?

- Du er den suverene autoritet i grammatikken.
- Jeg? Som ikke vet forskjellen på subjekt og substantiv engang?
- Du, ja, akkurat du.

Se på disse setningene:

1. *Han ga meg en beskjed*
2. *Han beskjedet meg en ga*
3. *17. mai faller på en søndag i år*
4. *17. mai faller på en søndagen i år*
5. *17. mai faller søndag på i år*
6. *I år på en søndag 17.mai faller*
7. *Jeg ikke vite hvor bor du.*

Du ser selvsagt med én gang at setning nummer 2 er meningsløs. Det er ikke noe som heter *å beskjede* eller *en ga*. Setning nummer 4 er det også noe rart med. Det heter ikke *en søndagen*. Setningene 5 og 6 er gale de også, for ordene kan ikke stå i den rekkefølgen. I setning 7 er rekkefølgen av ordene gal i tillegg til at formen *vite* ikke kan brukes slik. Det må hete *vet*.

Du vet altså en god del om hvordan språket er bygget opp, om hvordan grammatikken er. Men hvordan vet du det? Du har en ubevisst, indre norsk grammatikk i deg, som er helt nødvendig for å kunne uttrykke deg på norsk. Du vet at det ikke er noe verb som heter *å beskjede* eller noe substantiv som heter *en ga*. Derimot vet du at det er noe som heter *en beskjed* - flere *beskjeder*. Du vet også en god del om hvordan vi kan og ikke kan plassere ordene i setninger.

Hvordan har du fått vite alt dette? - Har du norsk som morsmål, lærte du det som barn. Du lærte det etter hvert som du lærte morsmålet, og du vet nå ubevisst ("inne i deg") hvordan det skal være. Du har en innebygd grammatikk, og en slik må du ha når du skal uttrykke deg klart med språket. Du vet "hva det heter", og du trenger ikke ett eneste grammatisk begrep for å få det til.

Hva er da grammatikk? Vi kan definere begrepet på flere måter:

- Grammatikk er din og min og andre nordmenns ubevisste kunnskap om hvordan språket er og bør være. Det vi lærer når vi "lærer grammatikk", er bare å sette ord på der vi allerede ubevisst vet.
- Grammatikk er de systemene vi får øye på når vi ser denne ubevisste kunnskapen i sammenheng. Denne formen for grammatikk kan vi kalle *deskriptiv* eller *beskrivende*.
- Grammatikk er de reglene vi kan sette opp på grunnlag av de systemene vi har

funnet. Grammatikken har sine spilleregler akkurat som sjakk og fotball. Denne formen for grammatikk kan vi kalle *normativ* eller regler for det som er språkriktig.

- Hva skal vi med grammatikk? De grammatiske begrepene er nyttige hjelpemidler når vi skal forklare hvorfor noe er riktig og noe er galt, og de gir oss en oversikt og en språkbevissthet vi ellers ikke ville ha hatt.

Grammatikken blir et språk om språket, eller et *metaspråk*, som det så fint heter.

Hvis du skulle forklare en utlending at setningen Han beskjedet meg en ga, ikke er riktig, ville det ikke nytte å si: "Det heter ikke det." Han ville trenge en grammatisk forklaring, som for eksempel at ordet *beskjed* bare er substantiv og at ordet *ga* bare er verb.

Som du forstår, er det normativ grammatikk du får servert på Riksmålsforbundets grammatikksider. Det betyr ikke at det er unntaksløse regler for alt. Det er ikke slik i språket at én ting er riktig og alt annet galt. I norsk grammatikk er det en god del valgfrihet, mer enn i mange andre språk. Dette gjør vi oppmerksom på etter hvert; vi nevner eksempler og henviser til ordlister og ordbøker, for vi kan ikke gi fullstendige oversikter her på nettsidene.

I noen tilfeller er riksmålsreglene for ordbøyningen annerledes enn i offisielt bokmål. Vil du se hvilke ord det gjelder, bør du kjøpe Kunnskapsforlagets NORSK ORDBOK MED 1000 ILLUSTRASJONER, 2. utgave, 2005. De som melder seg inn i Riksmålsforbundet, får et eksemplar av RIKSMÅLSORDLISTEN, 7. utgave 2007.

~ SPRÅKETS LEGOKLOSSER

Substantiver	(ord som skip, domstol, kjærlighet, Norge)
Verb	(ord som handle, beslutte, være, leke)
Adjektiver	(ord som grønn, sjalu, virksom, norsk)
Adverb	(ord som kanskje, visstnok, raskt)
Pronomener I nyere skolegrammatikker regnes <i>eiendomspronomen</i> , <i>påpekende pronomen</i> og <i>ubestemte pronomen</i> som <u>determinativer</u> , mens det relative pronomen <i>som</i> hører til <u>subjunksjonene</u> .	(ord som jeg, du, noen, andre, hvem, hvilken)
Artikler I nyere skolegrammatikker: <u>determinativer</u>	(ord som en, et)
Konjunksjoner og <u>subjunksjoner</u>	(bindeord som og, eller, fordi, at, hvis, selv om)
Preposisjoner	(ord som på, over, under, i)
Tallord I nyere skolegrammatikker tilhører grunntallene nå <u>determinativene</u> og ordenstallene <u>adjektivene</u> .	(ord som tre, tredje)
Interjeksjoner	(svarord og utropsord som ja, uff)

Vi begynner med et dikt av Wergeland:

SPROGLÆRE

Fire smaa Ord har jeg ofte seet:
Artiklerne "en" og "et" og "den" og "det"
Substantiv (Nomen) er Navn paa en Ting:
en "Skole", et "Huus, et "Skib" og en "Ring".
Adjektiv lærer oss Nomenets Art,
som: "stor" og "liden", "lodden" og "bart".
Istedetfor Nomen *Pronomenet* staaer:
Johns Hoved, "hans" Næse, "min" Arm, "dit" Laar
Talordet tæller Ting og Personer:
"to" Heste, "tre" Faar, "ti" Mænd og "tolv" Koner.
At Nogenting skeer os *Verbet* skal sige:
at "læse", at "skrive", at "syng", at "skrige".
Hvorledes den skeer har *Adverbet* forklart,
om "ilde", om "vel", om "langsomt", om "snart".
Nominer føjes af *Bindeord* sammen
som: Børn "eller " Gamle, Asken "og" Flammen
Forordet foran et Substantiv staaer,
som: "gjennem" en Dør, "midti" et Skaar.
"*Udraabsord*" røber Følelsens Magt,
som Kummerens "Ve!" og "Fy" af Foragt.

Af ti Taledeler da Sproget bestaaer.
Igjennem det Tanken af Sjelen udgaaer.

Er ikke dette et koselig dikt? Kanskje det er lurt å lære det utenat? Wergeland legger vekt på at tanker og følelser trenger et språk for å komme ut. For en dikter som ham var det naturlig å se det slik, men det synet er sentralt også i vår tids tenkning omkring språkets vesen.

Noen av begrepene han bruker, har skiftet navn i vår tid. "Forord" heter nå *preposisjon*, mens "Bindeord" kalles *konjunksjoner* og "Udraabsord" *interjeksjoner*. Det Wergeland forklarer, er at vi kan gruppere ordene. Vi har mange hundre tusen ord i språket vårt, og når vi skal snakke om dem, er det en lettelse at vi kan sortere dem i bare ti hovedgrupper! Det er disse ti hovedgruppene som kalles ordklasser, og vi kan igjen dele dem inn i tre slag:

· *Innholdsord* - verb, substantiver, adverb og adjektiver. Det er ord som har betydningsinnhold, og de fleste kan bøyes. Hva det vil si å bøye ord, skal vi komme tilbake til.

· *Funksjonsord* - pronomen, artikler, preposisjoner, konjunksjoner og tallord. Det er ord som ofte har et mindre klart betydningsinnhold, men som vi trenger for å henvise og binde sammen, for å klargjøre hva som henger sammen, og hvordan.

· *Utropsord* skal uttrykke stemninger og følelser "raskt og effektivt" - umiddelbart, uten bruk av setning.

Hver av disse ordklassene kan senere deles inn i undergrupper, men det skal vi komme tilbake til.

Det vi har gjengitt her, er den klassiske (den gamle, innarbeidede) måten å dele inn ordforrådet på. Vi kan grovt si at vi går ut fra hva et ord betyr, hvordan det brukes, og om det kan bøyes. Det er også andre måter å betrakte enkelte ord og

ordgrupper på, og i nyere norsk skolegrammatikk er det tatt noe hensyn til det. Vil du lese om det, kan du laste ned fra Språkrådets hjemmesider. Ikke alle er begeistret for nyhetene, især ikke fremmedspråklærere.

I den videre gjennomgåelsen holder vi oss stort sett til den klassiske inndelingen og omtaler de nye begrepene der det er mest naturlig. Her følger en oversikt over de nye termene:

Ordklasser		
Tradisjonelle skoletermer	Nye grammatiske termer	Forskjell
Substantiv	Substantiv	Ingen
Verb	Verb	Ingen
Adjektiv	Adjektiv	I tillegg: ordenstall
Pronomen	Pronomen	Endring: Eiendomspronomen og påpekende pronomen går over til <i>determinativ</i> , mens det relative pronomenet <i>som</i> går over til <i>subjunksjon</i> . Foran substantivuttrykk og pronomenuttrykk blir <i>som preposisjon</i> .
Artikkel	Determinativ	Ny ordklasse Omfatter artikler, eiendomspronomen og demonstrative pronomen samt grunntall.
Tallord	Ingen	Tallord utgår som ordklasse. Grunntall går over til <i>determinativ</i> , ordenstall går over til <i>adjektiv</i> .
Adverb	Adverb	Ingen
Preposisjon	Preposisjon	I tillegg: <i>som, enn</i> foran substantivuttrykk og pronomenuttrykk.
Interjeksjon	Interjeksjon	Ingen
Konjunksjon	Konjunksjon (Sideordningsord)	Endring: Underordnende konjunksjoner går over til <i>subjunksjon</i> .
Infinitivmerke	Subjunksjon (Underordningsord)	Ny ordklasse Omfatter infinitivmerket <i>å</i> og tidligere underordnende konjunksjoner i tillegg til <i>som</i> og <i>enn</i> .

En fullstendig oversikt over de nye termene kan leses her:

<http://www.sprakrad.no/Trykksaker/Spraaknytt/Spraknytt-22007/Nye-grammatiske-termer-i-skoleverket/>

SUBSTANTIVER

Hvordan kan man vite at et ord er et substantiv? Det er flere måter å finne det ut på. Den enkleste er kanskje å si at substantiv er ord vi kan sette *en* eller *et* foran. Det er det Wergeland viser til i diktet: *en skole, et hus, et skip og en ring*. Ut fra det kan vi gjerne dele substantivene i "en"-ord og "et"-ord. Videre kan substantiver finnes i *entall* og *flertall*, i *bestemt* og *ubestemt* form. Før vi går nærmere inn på dette, skal vi imidlertid forklare hva et substantiv er.

Ordet *substantiv* kan vi oversette med **navnord**, for i denne ordklassen finner vi "navn" på ting, personer, dyr, steder, gjenstander, fenomener og begreper. Vi kan dele substantivene inn i *fellesnavn* og *egennavn*. Fellesnavn er navn på alle medlemmer i en gruppe. Ordet *kropp* er navnet på alle kropper og er derfor fellesnavn for disse. Ordet *André* er derimot eget for en enkelt person, selv om flere heter det, og er derfor *egennavn*. Det samme gjelder stedsnavn, betegnelsene for nasjoner som *Norge* og organisasjoner som *Landsorganisasjonen, LO*.

Egennavn skriver vi med stor forbokstav.

Men substantiver kan deles inn på andre måter også. Vi snakker om konkrete og abstrakte. *Konkrete substantiver* er navn på sansbare fenomener som bil, plante, radio, gardin. *Abstrakte substantiver* er navn på ikke-sansbare fenomener som kjærlighet, hat, latskap, mot, idé.

En stor og viktig gruppe abstrakte er verbalsubstantivene (handlingssubstantivene). Det er substantiver som er dannet av verb, enten med en endelse: læring, dekning, forståelse, trivsel, invitasjon, eller av roten av et verb: spark, forsøk, avhør, eller det kan være identisk med verbet: et bytte, en klage.

Slike ord betegner først handling, dernest eventuelt resultatet av handlingen eller noe annet konkret: samling = 1. det å samle 2. det som er samlet, malings = 1. det å male 2. det man maler med.

Substantivenes tall og form

Da skal vi se på *bøyningen av substantiv*. Hva vil det si å bøye ord? Det betyr at vi lister opp de formene vi kan finne av ett og samme ord.

Av de ting, personer osv. som vi snakker eller skriver om, kan det være én eller flere. Dette er så selvfølgelig og så viktig at et språk må ha et enkelt middel til å vise det. Tallforholdet kan vi uttrykke ved å legge til en endelse. Avisoverskrifter som *Gutt mishandlet av gjeng* og *Gutter mishandlet av gjeng* viser tydelig dette. Står det derimot *Barn mishandlet av gjeng*, kan det være snakk om ett eller flere barn, for ordet *barn* heter det samme i entall og flertall.

En ting til oppdager vi ved substantivene. De har former som viser om vi snakker om et bestemt eksemplar eller flere bestemte eksemplarer av en ting. Vi kan enten sette *-en*, *-a* eller *-et* etter dem for å betegne den bestemte formen. Etter substantivet *brev* kan vi sette *-et*, men ikke *-en* eller *-a*. Etter substantivet *frokost* kan vi sette *-en*, men ikke *-a* eller *-et*. Etter substantivet *bygd* kan vi sette *-en* eller *-a*, men ikke *-et*.

Nå er vi inne på enda en ting vi skal lære om substantiv: De kan deles inn etter *grammatisk kjønn*. Riksmål bruker betegnelsen felleskjønn på ord med -en-endelse og -a-endelse i bestemt form og intetkjønn om ord med -et-endelse. Betegnelsen felleskjønn dekker det som i vanlige skolegrammatikker heter hankjønn og hunkjønn. Spørsmålet om obligatorisk bruk av hunkjønnsformer i skriftspråket har for øvrig vært et drabelig stridsspørsmål i språkhistorien.

Hvordan substantiver og andre ord bøyes, får du beskjed om både i ordlister og ordbøker, men det er mange måter å vise bøyningen på. I noen ordlister skrives bøyningsformene helt ut. Andre viser bøyningen på en mer kortfattet måte. I Riksmålsordlisten står det slik:

bil -en
bolle -en

Det betyr at ordene har flertall på *-er* og *-ene*. Det blir ikke sagt uttrykkelig fordi bøyningen er den normale; slik bøyes de fleste en-ordene. Derimot står det

ting -en, -

Det betyr at det i flertall heter flere *ting*, alle *tingene*. Bindestreken etter kommaet betyr "uforandret i ubestemt form flertall". Det er ikke normalt at -en-ord er uforandret her, og derfor må det vises.

Da setter vi opp et bøyningsskjema:

FELLESKJØNN

ENTALL		FLERTALL	
<i>Ubestemt form</i>	<i>Bestemt form</i>	<i>Ubestemt form</i>	<i>Bestemt form</i>
en vott	votten	votter	vottene
en vante	vanten	vanter	vantene
en lærer	læreren	lærere	lærerne
en konto	kontoen	kontoer/konti	kontoene/kontiene
en kollega	kollegaen	kollegaer/kolleger	kollegaen/kollegene
en bygd	bygden/bygda	bygder	bygdene
en brygge	bryggen/brygga	brygger	bryggene
en bu	bu	buer	buene
en bikkje	bikkja	bikkjer	bikkjene

INTETKJØNN

ENTALL		FLERTALL	
<i>Ubestemt form</i>	<i>Bestemt form</i>	<i>Ubestemt form</i>	<i>Bestemt form</i>
et land	landet	land	landene
et ansikt	ansiktet	ansikter	ansiktene
et teater	teateret	teatre	teatrene

et faktum	faktumet	fakta	faktaene
et medium	mediet	medier	mediene
et barn	barnet	barn	barna

Vi ser fort at substantivbøyningen er mangfoldig. Vanligvis tenker vi ikke over dette, for vi "har i oss" hvordan ordene bøyes, men en utlending som skal lære norsk, får litt å holde styr på, og man kommer lett i tvil. Heter det kolleger eller kollegaer? Fra latin har vi et faktum - flere fakta og et forum - flere fora. Det heter altså:

- *Faktum er at regjeringen planlegger en omfattende reform.*
- *Det er naturlig å ta saken opp i dette forumet.*

KOMMENTARER TIL GRUPPENE OVENFOR

(1) Slik bøyes tusenvis av ord som ender på -er. Pass på bestemt form flertall. Det er en vanlig feil å skrive "*lærerene*", "*selgerene*" osv.

Unntak

Noen ord på -er skal eller kan bøyes annerledes, for eksempel

en åker - åkeren - åkrer - åkrene
en finger - fingeren - fingrer/fingre - fingrene
en søster - søsteren - søstre - søstrene
en alder - alderen - ald(e)re - aldrene el. alderne

(2) Riksmål bruker kun *en* som ubestemt artikkel. I bokmål er *ei* også tillatt. Men NB: I bokmål er det tillatt å bruke *en* som artikkel foran hunkjønnsord, selv om man bruker bestemt form på -a.

(3) Som *land* bøyes de fleste enstavelsesord i intetkjønn. Men noen har valgfrihet i ubestemt flertall: *blad* eller *blader*, *brev* eller *brever*, *skjørt* eller *skjorter*.

(4) Som *ansikt* bøyes de fleste flerstavelses intetkjønnsord.

Unntak

Ubøyd flertall har *besøk*, *eventyr*, *forsøk*, *våpen*. Bokmål har valgfrihet i bestemt entall: *teateret* el. *teatret*

Valgfritt flertall er det i:

et bevis - flere bevis eller beviser
et fortau - flere fortau eller fortauer
et tilfelle - flere tilfelle eller tilfeller

(5) De fleste intetkjønnsord som ender på -er, bøyes som *teater*. En del vanlige ord danner unntak fra regelen og har valgfrihet i flertall, men ikke i entall, som *nummer*, *pulver*. Bruk ordlisten flittig når du er i tvil.

(6) Som *faktum* bøyes *forum, kvantum, narkotikum, pensum, visum*. Flertallsendelsen -a er lånt fra latin.

Noen slike flertallsformer er blitt samlebetegnelser. Det gjelder særlig *antibiotika* = antibiotiske stoffer og *narkotika* = narkotiske stoffer. De er entallsord: *antibiotikaen, narkotikaen*

(7) Andre ord på -ium er *laboratorium, studium, medium, herbarium og akvarium*.

Merk sammensetninger med slike ord: *laboratorieforsøk, medieoppslag*

Noen ord finnes bare i entall, mens andre bare finnes i flertall. Abstrakter som *rettferdighet, ærlighet, rikdom, frykt, lykke* brukes vanligvis ikke i flertall. Det samme gjelder stoffnavn som *kjøtt, fisk, smør, ull, bomull*. Ord som *forfedre, foreldre, søsken, penger* brukes vanligvis bare i flertall. Entallsformen "forelder" skriver seg fra 1970-årene. Den er nå innarbeidet og kan brukes når vi trenger et ord for "far eller mor".

Enkelt eller dobbelt bestemt form

Norsk har et særtrekk som europeiske språk som engelsk og tysk ikke har. Vi danner bestemt form av substantivet ved hjelp av en endelse, i entall **-en**, **-a** og **-et**, i flertall **-er** og **-ene**. Dette kaller vi *etterhengt bestemt artikkel*. Når det står et adjektiv foran substantivet, kan vi i tillegg sette et bestemmelsesord foran. Da sier vi: **Den** raskeste måten å reise på er å fly. Dette kalles *dobbeltbestemmelse* fordi substantivet bestemmes to ganger.

Dansk har ikke dobbeltbestemmelse mens den er den vanlige i norsk talemål. Bjørnstjerne Bjørnson brukte dobbeltbestemmelse i 1859 da han skrev *Ja, vi elsker dette landet*.

Hva som bør brukes i skriftspråket, kan være en smakssak, men i alle fall ved konkrete vil vi bruke dobbeltbestemmelse. Mange vil foretrekke uttrykket *den annen verdenskrig*, men samtidig snakke om *den kalde krigen*. Noen vil skrive *på denne bakgrunn*, mens andre vil foretrekke *på denne bakgrunnen*. Her er det vanskelig å gi råd, for mye vil avhenge av hva man skriver om, og om vi bruker uttrykk hvor en av formene er innarbeidet. I en ordbok som viser hvordan ordene brukes, kan du finne eksempler.

I hovedsak vil nordmenn si og skrive:

- Dette er nok *den raskeste laserskriveren*
- Hun spiste *det hardkokte egget*
- *Den filmen* er den beste jeg har sett
- *Det huset* der borte tilhører familien Nilsen
- *Den debatten* jeg så i Holmgang i går kveld, er den dummeste jeg har opplevd.

Men vi vil også si: Nobelprisen er *den største ære* noen kan oppnå og: *Den kjensgjerning* at budsjettet måtte i havn, avgjorde innstillingen fra Stortingets finanskomité.

Genitiv

Eierforhold eller tilhørighet uttrykker vi på flere måter i norsk. En vanlig måte er å gi substantivet en s-endelse. Denne formen heter **genitiv**. *Regjeringens forslag til statsbudsjett*. Vi bruker **ikke** apostrof foran genitivs-s på norsk slik man gjør på engelsk.

VERB

Verbene er den viktigste og mangfoldigste og mest spennende av alle ordklasser. De er så suverene at de kan danne en setning helt alene. At de er viktigst, kan vi forstå bare av ordet *verb*. Det kommer av det latinske *verbum*, som kort og godt betyr "ord". Verbet ble oppfattet som "selve ordet", som "det viktige ordet".

Enkelt kan vi si at verb er et ord vi kan sette **å** foran: *å lese, å skrive, å synge, å skrike*, sa Wergeland. Det er en ordklasse som det er lett å få øye på. Et verb er et ord som betegner at noe skjer, at noe foregår eller at noe utføres. Det som skjer, kan finne sted nå, ha funnet sted i fortiden, eller kan finne sted i fremtiden. Verbene har former som kan uttrykke dette. Vi skal komme tilbake til det.

Verb kan kalles ofte **gjerningsord** fordi de ofte betegner en handling. Vi kan dele dem etter betydningsinnhold slik:

- Tilstandsverb (være, hete)
- Hendelsesverb (komme, foregå)
- Handlingsverb (skrive, danse, løpe)

Verbene er mangfoldige, så vi, og det viser seg når vi skal undersøke dem nærmere. Vi snakker både om verbets tidsformer, ofte kalt verbets *tider*, *sterke* og *svake* verb, *aktiv* og *passiv*, *modale hjelpeverb* og *uselvstendige verb*. Alt dette skal vi se nærmere på.

Vi begynner med å sette opp et bøyningsskjema for verbene:

	SVAKE VERB	STERKE VERB
INFINITIV	å kaste å leve å dømme å ro	å skrive å bære å finne å skyte
PRESENS	kaster lever dømmer ror	skriver bærer finner skyter
PRETERITUM (ble kalt imperfektum tidligere)	kastet levde dømte rodde	skrev bar fant skjød
PERFEKTUM/NÅ: PRESENS PERFEKTUM	har kastet har levd har dømt har rodd	har skrevet har båret har funnet har skutt
PLUSKVAMPERFEKTUM/ NÅ: PRETERITUM PERFEKTUM	hadde kastet hadde levd	hadde skrevet Hadde båret

1. FUTURUM/NÅ: PRESENS FUTURUM	hadde dømt hadde rodd vil/skal kaste vil/skal leve vil/skal dømme vil/skal ro	hadde funnet hadde skutt vil/skal skrive vil/skal bære vil/skal finne vil/skal skyte
2. FUTURUM/NÅ: PRESENS FUTURUM PERFEKTUM	vil/skal ha kastet vil/skal ha levd vil/skal ha dømt vil/skal ha rodd ville/skulle leve ville/skulle dømme ville/skulle ro	vil/skal ha skrevet vil/skal ha båret vil/skal ha funnet vil/skal bli skutt ville/skulle bære ville/skulle finne ville/skulle skyte
2. KONDISJONALIS/NÅ: PRETERITUM FUTURUM PERFEKTUM	ville/skulle ha kastet ville/skulle ha dømt ville/skulle ha rodd	ville/skulle ha funnet ville/skulle ha skrevet ville/skulle ha funnet ville/skulle ha skutt
IMPERATIV	Kast! Lev! Døm! Ro!	Skriv! Bær! Finn! Skyt!
PRESENS PARTISIPP	kastende levende dømmende roende	skrivende bærende finnende skytende
PERFEKTUM PARTISIPP	kastet levd dømt rodd	skrevet/skreven båret/båren funnet/funnen skutt

Noen av formene har fått nye navn i skolegrammatikkene. Her er en oversikt:

Tradisjonell betegnelse	Ny term
Perfektum	Presens perfektum
Pluskvamperfektum	Preteritum perfektum
1. futurum	Presens futurum
2.futurum	Presens futurum perfektum
1.kondisjonalis	Preteritum futurum
2.kondisjonalis	Preteritum futurum perfektum

Ser du forskjellen på **svake** og **sterke** verb? De **svake** verbene danner fortid ved hjelp av en **endelse**, som **-et**, **-de**, **-te** eller **-dde**, mens de **sterke** ikke får endelse, men skifter **vokal**. Dette vokalskiftet kalles **avlyd**.

De **blå** og **grønne** feltene markerer **tempus** (tidsformene) av verbet, i skolegrammatikkene ofte kalt verbets **tider**, mens de **røde** markerer **øvrige former**.

Vi skal forklare litt nærmere hva *en tidsform* er. En handling skjer innenfor en tidsramme, og verbformene kan si noe om dette. Vi kan fortelle om noe skjer nå, og ut fra nå-tiden kan vi tenke bakover og fremover og si hva som har skjedd og vil skje. Skoleelever kan gjerne bruke betegnelsen *verbets tider* i skriftlige arbeider.

De blå feltene viser verbets **usammensatte tidsformer**, mens de grønne viser de **sammensatte**.

VERBETS TIDSFORMER

USAMMENSATTE TIDSFORMER

Usammensatte tidsformer blir dannet med bare ett verb pluss en endelse. På norsk danner vi presens og preteritum på denne måten.

1) Presens (ofte kalt nåtid)

Presens bruker vi på mange måter, selv om grunnbetydningen uttrykker at noe skjer her og nå. Vi skal gi eksempler på ulike bruk av presens:

- Det som skjer nå: Jeg *sitter* og *skriver*. Nå *begynner* Dagsrevyen. I dag *faller* det dom i saken.
- Det som vanligvis skjer, eller som gjentar seg regelmessig: Kjøpesenteret *holder åpent fra kl 10.00 til kl 20.00*.
- Det tidløse: *Skreia ligger vest for Mjøsa*. Denne formen for presens bruker vi når vi kommenterer tekster.
- Fremtid: *Han kommer hjem om en uke*. Presens brukes oftest sammen med et ord eller uttrykk som betegner tid. Her: om en uke
- Historisk presens: *Fjorten dager efter den dag rodde far og sønn i stille vær over vannet til Storlien for å samtale om bryllupet. "Den toften ligger ikke sikkert under meg," sa sønnen og reiste seg for å legge den til rette. I det samme glir den tiljen han står på, han slår ut med armene, gir et skrik og faller i vannet. - "Ta i åren!" ropte faren, han reiste seg opp og stakk den ut.*
(Fra novellen "Faderen" av Bjørnstjerne Bjørnson)

Vi ser hvordan dikteren bruker preteritum om den jevnt fremadskridende fortellingen. Så inntreffer det noe: tiljen glir osv. Nå følger sønnens handlinger med verbet i presens, mens farens blir beskrevet i preteritum. Dette er særdeles virkningsfullt og gjør at det mest dramatiske i teksten kommer leseren tettere inn på livet.

2) Preteritum (ofte kalt fortid, tidligere imperfektum)

Vi bruker preteritum når vi omtaler fullførte handlinger i fortiden, både engangshandlinger og gjentatte handlinger. *De reiste i går. Vikingene fór til England på hærtokt.*

Men preteritum kan brukes i andre sammenhenger også, for eksempel i utrop: *Det var litt av et varp! Dette var gode kjøttkaker!* Tidsaspektet her blir faktisk

nåtidig, siden vi sier at kjøttkakene "var gode" mens vi sitter og spiser dem. Dette er ikke gal språkbruk, slik enkelte tror, men en utpreget muntlig uttrykksmåte.

Vi bruker ofte preteritum for å markere noe hypotetisk. *Hvis jeg var deg, ville jeg ...* Meningen er : *Hvis jeg var deg nå, i dette øyeblikk, ville jeg...* Tidsaspektet er nåtidig. Likeså: *Selv om du ga meg en million kroner, ble jeg ikke med.*

SAMMENSATTE TIDSFORMER

Sammensatte tidsformer kaller vi dem som dannes med et hjelpeverb. De vanligste hjelpeverbene er *ha*, *være*, *ville* og *skulle*. De kalles ofte tidshjelpeverb, til forskjell fra de modale hjelpeverbene. *Ville* og *skulle* kan også være modale hjelpeverb, som vi siden skal se.

1) Perfektum/Presens perfektum

Perfektum dannes med et hjelpeverb i presens, som oftest *ha*. Hoved verbet står i perfektum partisipp (se ovenfor). Noen ganger kan også *være* brukes. Når både *ha* og *være* kan være hjelpeverb, kan vi ofte skille mellom selve handlingen og resultatet av den. Setningen *Han har gått to mil* understreker handlingen, mens setningen *Han er gått for dagen* legger vekt på resultatet av det som har skjedd, nemlig at mannen ikke er å treffe. Imidlertid er hjelpe verbet *ha* på fremmarsj, og for mange er ikke disse nyansene levende lenger.

Perfektum brukes både om handlinger som nylig er avsluttet, og om handlinger som er påbegynt i fortiden, og som fremdeles fortsetter. *Broren min har studert medisin i fem år*. Dessuten bruker vi perfektum når vi konstaterer et faktum, som har gyldighet i nåtiden. *Lars Saabye Christensen har skrevet "Halvbroren"*.

2) Pluskvamperfektum/Preteritum perfektum

Pluskvamperfektum betegner en handling som er avsluttet før fortiden, en fortid som ligger bakenfor et nærmere bestemt tidspunkt i fortiden. Dette høres vanskeligere ut enn det er. La oss se på setningen: *Freden hadde bare vart i tre måneder da krigen brøt ut på ny*. Her omtales to begivenheter som begge ligger i fortiden: 1) krigen brøt ut på ny 2) freden varte i tre måneder. At freden varte i tre måneder, ligger forut for krigsutbruddet. Enda et eksempel: *Da hun ble forfremmet i 1999, hadde hun arbeidet i bedriften i seks år*. Begge begivenheter ligger tilbake i tid, men den ene ligger lenger tilbake enn den andre. Hun begynte i bedriften i 1993, og i 1999 ble hun forfremmet.

3) 1. futurum (noen ganger kalt futurum simpleks)/Presens futurum

Futurum betegner fremtid og angir "det som skal bli". Vi kan bruke hjelpeverbene *skal* og *vil* + infinitiv av hoved verbet. Fordi *skal* og *vil* også har et annet betydningsinnhold, nemlig plikt og vilje, bruker vi dem til å danne futurum bare når de ikke kommer i konflikt med dette "modale" betydningsinnholdet. Se nedenfor om modale hjelpeverb.

Ved personer bruker vi ofte *skal*: *Skal dere se filmen om Elling? Når skal du begynne på datakurset?* Er subjektet derimot ikke en person, brukes ofte *vil*: *De palestinske aksjonene i Israel vil få alvorlige følger*. *Vil* kan også brukes ved persons subjekt: *Du vil nok merke forskjell*.

Selv om vi har futurum til bruk om tid, har vi andre måter å uttrykke det fremtidige på. Tidligere har vi sett at presens ofte brukes om fremtid, men vi har også andre uttrykksmåter; dessuten kan vi bruke *komme til å* + infinitiv. *Han kommer til å nå langt i livet.*

4) 2. futurum (noen ganger kalt futurum exactum)/Presens futurum perfektum

Denne tidsformen angir at en handling vil bli avsluttet en gang i fremtiden innen et gitt tidspunkt. *Jeg skal ha skrevet oppgaven ferdig før jeg går opp til eksamen.*

5) 1. og 2. kondisjonalis/ Preteritum futurum og preteritum futurum perfektum

Kondisjonalis er egentlig ingen ren tidsform, men uttrykker at en verbalhandling under visse tenkte vilkår ville skje eller ville ha skjedd. *Hun ville hjelpe deg hvis du bare ba om det. Han ville ha skrevet til deg hvis du hadde bedt ham om det. Jeg skulle gjerne stille opp på dugnaden, men jeg er dessverre bortreist den dagen. Jeg skulle (ha) levert oppgaven min for lenge siden, men jeg har vært så opptatt at jeg ikke har rukket det.*

VERBETS ØVRIGE FORMER

1) Infinitiv eller nevneform

Denne formen av verbet bruker vi blant annet når vi skal nevne ordet uten å si noe nærmere om det. Infinitiv er den formen vi setter infinitivsmerket **å** foran. Infinitivsformen trenger vi blant annet for å danne tidene futurum og kondisjonalis.

Infinitiv kalles verbets substantiviske form. Det vil si at formen kan fungere både som subjekt, direkte objekt og være del av et preposisjonsuttrykk på samme måte som et substantiv. Er du usikker på begrepene subjekt osv., kan du se nærmere under **setningsanalyse**, der de blir forklart.

2) Perfektum partisipp

Participare betyr "å ta eller ha del i noe", og *participium* betyr "deltagelse". Hvordan kan vi så forklare den grammatiske betegnelsen partisipp i uttrykkene presens partisipp og perfektum partisipp? Jo, partisippene "har del både i verbets og adjektivets natur" (Norsk Riksmålsordbok).

Perfektum partisipp uttrykker at noe er ferdig, avsluttet. Formen blir dannet ved at verbet får en endelse, enten -et, -t, -dd, eller -tt som i *kastet*, *dømt*, *rodd*, *fått*, *skrevet*, *funnet*, *skutt*. Denne formen trenger vi når vi skal danne tidene perfektum/presens perfektum og pluskvamperfektum/preteritum perfektum.

3) Presens partisipp

Presens partisipp uttrykker at noe er eller var i ferd med å skje, i motsetning til perfektum partisipp. Formen dannes ved endelsen -ende, og en gammel skoleregulering sier at presens partisipp ender på -ende. Han kommer *gående* oppover bakken. Ekspeditøren kom *springende*. Vi ble *sittende* og vente i to timer på legevakten. Også denne partisippformen kan brukes som om den skulle være et adjektiv, men den bøyes ikke: *en gripende film*, *en videregående skole*.

Presens partisipp kan i likhet med perfektum partisipp opptre som adverb, for eksempel i uttrykket *livstruende skadet*.

4) Imperativ

Den siste formen av verbet kalles ofte befalende eller bydende form. Den er en form fordi den ikke har noe tidsaspekt ved seg slik som verbets tider har. Vi bruker den når vi vil "kommandere" våre omgivelser. Den er kort og enkel og dannes ved at man fjerner endelsen -e i infinitiv. *Skriv! Les! Fortell!* Den kan danne en setning helt alene, og den skal ikke ha noe subjekt. I reklametekster finner vi den ofte siden vi der henvender oss til folk på en svært direkte måte.

AKTIV OG PASSIV

Norsk har to måter å uttrykke passiv på:

- 1) ved hjelp av *bli* + perfektum partisipp av verbet
- 2) med såkalt s-form

Slik bøyes verbene i passiv:

	SVAKE VERB	STERKE VERB
INFINITIV	å bli kastet/kastes å bli dømt/å dømmes å bli rodd/å ros	å bli skrevet/ å skrives å finnes (også = å eksistere) å bli funnet å bli skutt/å skytes
PRESENS	blir kastet blir dømt/dømmes blir rodd/ros	blir skrevet/skrives finnes (også = eksisterer) blir funnet blir skutt/skytes
PRETERITUM (ble kalt imperfektum tidligere)	ble kastet ble rodd ble dømt	ble skrevet fantes (også =eksisterte) ble funnet ble skutt
PERFEKTUM/NÅ: PRESENS PERFEKTUM	har/er blitt kastet har/er blitt dømt har/er blitt rodd	har/er blitt skrevet har funnets (også = har eksistert) har/er blitt funnet har/er blitt skutt
PLUSKVAMPERFEKTUM/ NÅ: PRETERITUM PERFEKTUM	hadde/var blitt kastet hadde/var blitt dømt hadde/var blitt rodd	hadde/var blitt skrevet hadde/var blitt funnet hadde/var blitt skutt
1. FUTURUM/NÅ: PRESENS FUTURUM	vil/skal bli kastet vil/skal bli dømt vil/skal bli rodd	vil/skal bli skrevet vil/skal bli funnet vil/skal bli skutt
2. FUTURUM/NÅ: PRESENS FUTURUM PERFEKTUM	vil/skal ha blitt kastet Vil/skal ha blitt nådd vil/skal ha blitt dømt	vil/skal ha blitt skrevet vil/skal ha blitt funnet

1.KONDISJONALIS/NÅ: PRTERITUM FUTURUM	vil/skal ha blitt rodd ville/skulle bli kastet ville/skulle bli dømt ville/skulle bli rodd	vil/skal ha blitt skutt ville/skulle bli skrevet ville/skulle bli funnet ville/skulle bli skutt
2.KONDISJONALIS/NÅ: PRETERITUM FUTURUM PERFECTUM	ville/skulle ha blitt kastet ville/skulle ha blitt dømt ville/skulle ha blitt rodd	ville/skulle ha blitt skrevet ville/skulle ha blitt funnet ville/skulle ha blitt skutt

Ved den aktive uttrykksmåten får vi alltid vite hvem som utfører en handling. *Studenten skrev hovedoppgaven. Styret i borettslaget drøftet budsjettet. Styresekretæren leste opp årsberetningen på generalforsamlingen.* Også når vi uttrykker oss i passiv, kan vi få vite hvem som handler: *Hovedoppgaven ble skrevet av studenten. Budsjettet ble drøftet av styret i borettslaget. Årsberetningen ble lest opp på generalforsamlingen av styresekretæren.*

Men også setninger som *Budsjettet ble drøftet* og *Årsberetningen ble lest opp* kan være klare nok.

Aktiv uttrykksmåte er den mest naturlige og direkte uttrykksmåten, men i følgende tilfeller er passiv å foretrekke:

- Når det ikke har noen interesse å få vite hvem som utfører en handling
Før jul blir det solgt mange bøker.
Mannen ble påkjørt i fotgjengerovergangen
Budsjettet ble vedtatt på generalforsamlingen
I disse tilfellene er det resultatet av handlingen som er det viktige
- Når vi ikke vet hvem som har utført handlingen, eller når det er selvsagt hvem den handlende er:
Banken ble ranet i formiddag.
Han ble valgt til ordfører (nemlig av kommunestyret)
Regnskapsloven ble vedtatt (selvsagt av Stortinget)
- Upersonlig passiv tilsvarer aktivsetninger med *man* som subjekt: *Man vedtok å bevilge 30 000 kroner. Det ble vedtatt å bevilge 30 000 kroner..*

PASSIVFORMER OG ANDRE FORMER PÅ –S

Som praktisk regel kan sies at passiv med *bli* uttrykker den avsluttede handling, mens *s*-formen uttrykker den uavsluttede. *S*-formen brukes ofte etter modale hjelpeverb. *S*-formen kommer dessuten i bruk i tilfeller hvor det strengt tatt ikke er passiv som uttrykkes, men heller en bestemt egenskap ved det grammatiske subjektet: *det føles høyst ubehagelig, dette kjennes underlig, støyen høres på lang avstand*

Mange av *s*-verbene har en annen betydning enn passiv av det tilsvarende verb uten *–s*: *å finnes* er som oftest ikke passiv av *å finne*. *Finnes* har fått sin selvstendige betydning: "eksistere", "være til": *Det finnes ingen som mener noe annet.* Noe lignende er det med *gis* i forhold til *gi*. For verber som *lykkes*, *trives*, *vemmes* er det ingen tilsvarende former uten *s*. Verbene *minnes* og *omgås* blir brukt i aktiv betydning, slik at *jeg minnes* betyr "jeg husker" og *jeg omgås* betyr "jeg er regelmessig sammen med".

MODALE HJELPEVERB

Vi har noen verb som kalles modale hjelpeverb. Modus betyr "måte", og de modale hjelpeverbene forteller hvordan subjektet forholder seg til handlingen, om den måte subjektet stiller seg til hoved verbet på.

De modale hjelpeverbene er:

INFINITIV	PRESENS	PRETERITUM	UTTRYKKER bl.a	Eksempler
å burde	bør	burde	Det tilrådelige, sannsynlige	Barn bør ta tran De burde være her snart
å kunne	kan	kunne	Evne, tillatelse, det en har anledning til, mulighet	Motoren kan gå på lavoktanbensin Nå kan du komme inn Boken kan kjøpes i bokhandelen Skuddet kan gå av Det kan du ha rett i Det kunne hende Han kunne tenkt på dette før
å måtte	må	måtte	Nødvendighet eller sannsynlighet	Jeg beklager å måtte si det Det må kunne forandres Han må være gal
å skulle	skal	skulle	Plikt, påbud Formodning, mulighet, hypotese Tvil	Sannheten skal frem Du skal pusse tennene dine hver kveld Han skal ha dopet seg
å ville	vil	ville	Vilje	Det skulle ingen tro Jeg vil vite det Det ville være en stor hjelp
å tore	tør	turde	Tenkt tilfelle Mulighet	Det tør være unødvendig

Vi ser at preteritum av de modale hjelpeverbene ikke markerer fortid, men en forsiktigere uttryksmåte enn presens.

Men de modale verbene kan også opptre alene med et vanlig direkte objekt i setninger som: *Eleven kunne leksen sin. Han kan engelsk, men ikke tysk.* Da er de imidlertid ikke modale.

USELVSTENDIGE VERB

Vi har noen få verb som vi kaller uselvstendige. Disse er:

være, bli, hete, synes (i betydningen: se ut som) og **kalles**

Man kan lure på hvorfor de har fått betegnelsen uselvstendige. Det skyldes at de må ha et tillegg for i det hele tatt å gi mening. Dette tillegget uttrykker identitet med eller en egenskap ved subjektet og kalles predikativ. (Tidligere het det predikatsord)

Han er **lege**.

Hun blir **voksen**.

Forfatteren av "Elsk meg i morgen" heter **Ingvar Ambjørnsen**.

Avstanden synes **kortere** enn den er.

Predikativene er markert med **grønt**.

ADJEKTIVER

Adjektivene er språkets farveleggere. De er ord som står til substantivene og beskriver dem nærmere. De forteller noe om utseende, egenskaper og nyanser. Vi skal sette opp to bøyningsskjemaer for adjektivene fordi de bøyes både i kjønn og tall og i grad. Bøyning i kjønn og tall kjenner vi igjen fra substantivbøyningen.

BØYNING I KJØNN OG TALL

ENTALL				FLERTALL			
Felleskjønn		Intetkjønn		Alle kjønn			
Ubestemt form	Bestemt form	Ubestemt form	Bestemt form	Ubestemt form	Bestemt form	Ubestemt form	Bestemt form
en vakker tanke	den vakre tanken	en vakker bygd	den vakre bygda	et vakkert maleri	det vakre maleriet	vakre tanker bygder	de vakre tankene bygdene maleriene
en grønn have	den grønne haven	en grønn eng	den grønne enga	et grønt teppe	det grønne teppet	grønne haver enger tepper	de grønne havene engene teppene
en norsk lov	den norske loven	en norsk bygd	den norske bygda	et norsk flagg	det norske flagget	norske lover bygder	de norske lovene bygdene flaggene
en farlig tendens	den farlige tendensen	en farlig jente	den farlige jenta	et farlig forsøk	det farlige forsøket	farlige tendenser jenter	de farlige tendensene jentene

Ubøyelige adjektiver:

Noen adjektiver er ubøyelige. Det gjelder dem som ender på trykklett -e, -a og -y, som *stille*, *øde*, *moderne*, *prima*, *fancy*.

En stor gruppe er presens partisipp brukt som adjektiv, for eksempel *stående*, *sjarmerende*, *imponerende*, *sengeliggende*, *påtrengende*. Også enkelte adjektiver som ender på trykk tung vokal, er ubøyelige: *bra*, *sta*, *tro*, *sky*, *distré*. I nyere skolegrammatikker regnes ordenstallene (første, annen, tredje osv.) til adjektivene.

Adjektiver uten -t i intetkjønn

Mange har problemer med adjektiver på -sk. Der er regelen denne: Nasjonalitetsadjektiver og flerstavelles adjektiver på -sk får ikke -t i intetkjønn, mens andre adjektiver på -sk får -t- endelse i intetkjønn. Det heter altså *norsk flagg*, *et politisk spørsmål*, *men ferskt brød*, *raskt svar*, *friskt vær*. Heller ikke adjektiver på -lig får -t i intetkjønn, *et lykkelig liv*, *et farlig punkt*. I tillegg har vi en gruppe adjektiver på -s som opprinnelig ikke er adjektiver, men som har fått adjektivisk funksjon, som *stakkars*, *tilfreds*, *avsidet*, *felles*, *avleggs* som heller ikke får -t i intetkjønn.

En del av disse får heller ikke -e i flertall, *nymotens greier*, *stakkars unger*, *avsidet bygder*, *felles interesser*. Andre vakler i flertall, for vi sier nok *tilfredse barn*, men *barna var tilfreds*.

Adjektiver på -et

Adjektivene på -et er greie på den måten at de heter det samme i felleskjønn og intetkjønn, men det kan være vanskelig å bedømme om de skal bøyes med *-ete* eller *-ede*. Det blir lettere hvis vi tenker over hva de kommer av. *Rutet*, *steinet* og *tosket* er dannet av substantivene *rute*, *stein* og *tosk*, mens *forskrekket*, *ladet* og *savnet* er perfektum partisipp av verbene *forskrekke*, *lade* og *savne*. Da har vi hovedinndelingen: **de som er dannet av substantiver** og **de som er dannet av svake verb**.

De som er dannet av substantiver

Så å si alle **usammensatte ord** av typen *rutet* har en valgfri grunnform på *-ete*: *Rutete*, *steinete*, *toskete*. Da blir det slik:

en rutete skjorte - den rutete skjorten - rutete skjorter - de rutete skjortene

Når slike ord inngår i **sammensetninger**, har de bare én grunnform, men bøyes på samme måte som de usammensatte med *-ete*:

en rødretet skjorte - den rødretete skjorten - rødretete skjorter - de rødretete skjortene

En tredje type er såkalte **samdannelser**, f.eks *høyrygget*, *mørkhudet*. Mens *rødretet* er en sammensetning av *rød* + *rutet*, kan vi **ikke** si at *høyrygget* = *høy* + *rygget* og *mørkhudet* = *mørk* + *hudet*, for det finnes ikke noe "rygget" og

"hudet". Slike ord bør bøyes med *-ede*: *en høyrygget stol - den høyryggede stolen - høyryggede stoler - de høyryggede stolene*

Når slike adjektiver står etter et uselvstendig verb (står som predikativ), retter de seg i tall etter subjektet:

skjorten er rutet(e) - skjortene er rødretete - stolene er høyryggede

De som er eller opprinnelig var partisipper av svake verb

Denne gruppen er lett å bøye: alltid *-ede*

*Et ladet batteri - det ladede batteriet - ladede batterier - de ladede batteriene
En følelseladet setning - den følelseladede setningen - følelseladede setninger - de følelseladede setningene*

Når slike ord står etter uselvstendige verb, får de som regel ikke flertallsform:

batteriene er ladet - ytringene var følelseladet

Perfektum partisipper av sterke verb brukt adjektivisk, for eksempel *skrevet, stjålet*, får aldri *-ede*:

*en stjålet gjenstand - den stjålne gjenstanden - stjålne gjenstander - de stjålne gjenstandene
et nyskrevet dikt - det nyskrevne diktet - nyskrevne dikt - de nyskrevne diktene*

Adjektiver på -el, -en og -er

Som regel mister adjektiver på -el, -en og -er e-en i flertall. Det heter *akseptabel - akseptable, simpel - simple, vilter - viltre, kristen - kristne, vassen - vasne*

Adjektiver som *stjålen, kjærkommen, veloppdragen og viderekommen* er opprinnelig perfektum partisipper dannet av sterke verb: *stjålent øyekast, stjålne stunder, et veloppdragent barn, veloppdragne hunder og kurs for viderekomne*. Disse formene må oppfattes og bøyes som adjektiver på -en: *en gyllen ring, et gyllent øyeblikk, gylne lenker*.

NB! Det heter kurs for viderekomne (Kurs for viderekommende heter det ikke!)

Presens partisipp - *viderekommende* - her vil bety at deltagerne er i ferd med å komme videre, men meningen er at kurset er beregnet på deltagere som allerede er kommet videre, at de altså har tilegnet seg kunnskaper "i fortiden" i motsetning til begynnere.

GRADBØYNING AV ADJEKTIVER

Adjektiver gradbøyes slik:

POSITIV	KOMPARATIV	SUPERLATIV
	REGELMESSIG:	
pen	penere	penest
ny	nyere	nyest
lykkelig	lykkeligere/mer lykkelig	lykkeligst/mest lykkelig
doven	dovnere/mer doven	dovnest/mest doven
interessert	mer interessert	mest interessert
oppløftende	mer oppløftende	mest oppløftende
gammeldags	mer gammeldags	mest gammeldags
	MED OMLYD (VOKALFORANDRING):	
tung	tyngre	tyngst
lang	lengre	lengst
	MED HELT ANDRE FORMER ENN GRUNNORDET:	
gammel	eldre	eldst
god	bedre	best

Noen adjektiver gradbøyes bare med mer og mest:

- Adjektiver på -isk, *kaotisk, politisk, magisk*
- Flerstavelles adjektiver på -sk, *djevelsk, opprørsk*
- Perfektum partisipp brukt som adjektiv, *interessert, avkjølt, forfrossen*
- Presens partisipp brukt som adjektiv, *drivende, underholdende, kapitalkrevende*
- Adjektiver på -s som opprinnelig er substantiver, *avleggs, gjengs, sidelengs*

ADVERB

"Hvorledes det skeer har *Adverbet* forklart", skriver Wergleland. Også adverbene hører til språkets farveleggere. På samme måte som adjektivene farvelegger substantivene, farvelegger adverbene verbene.

Sammenlign:

<i>pen skrift</i>	<i>skrive pent</i>
<i>god hørsel</i>	<i>høre godt</i>

Du ser at disse adverbene er identiske med intetkjønnsformen av adjektivene *pen* og *god*. Det er den største gruppen. Alle adjektiver kan brukes som adverb, og da i intetkjønnsformen, som måtesadverb. (se nedenfor)

Adverbene står til verb, adjektiver og andre adverb og forklarer dem nærmere, men adverbene kan også forklare hele ordgrupper. Adverbenes viktigste funksjon er å modifisere verbalets innhold. Adverbene betegner *tid, sted, måte, grad, motsetning, innrømmelse, følge, uthevelse, årsak* og *nektelse*. Adverbet modifiserer og nyanserer i første rekke verbalhandlingen og dernest hele utsagnet:

1. Ved å gi en tids-, steds- eller måtesopplysning om verbet. *Han sov lenge* (tid). *Han sov her* (sted). *Han sov tungt* (måte).

2. Ved å gradere og/eller nyansere et adjektiv. *Hun er utrolig morsom. Han er enda morsommere.*
3. Ved å gradere eller nyansere et annet adverb. *Han synger enda falskere enn hun gjør.*
4. Ved å gi hele utsagnet en bestemt synsvinkel. *Heldigvis er det ingen som kan bebreide oss dette. Kanskje har vi tatt feil.*

GRADBØYNING AV ADVERB

Alle adverb dannet av adjektiver kan gradbøyes.

POSITIV	KOMPARATIV	SUPERLATIV
	REGELMESSIG:	
pent	penere	penest
vondt	verre	verst
langt	lenger	lengst
lenge	lenger	lengst
fantastisk	mer fantastisk	mest fantastisk
	MED OMLYD:	
tungt	tyngre	tyngst
langt	lenger/lengre	lengst
	MED HELT ANDRE FORMER ENN GRUNNORDET:	
ille	verre	verst
lite	mindre	minst
mye	mer	mest
godt	bedre	best
gjærne	heller	helst

Vi har noen opprinnelige adverb som *nå, ute, her, der, opp, oppe, hjemme, derfor, ikke, aldri, likevel*. Men langt de fleste er, som sagt, dannet av adjektiver i intetkjønnsform. Alle preposisjoner kan brukes som adverb

Det finnes flere måter å kategorisere adverb på. Nedenfor har vi satt opp en oversikt over mulige inndelinger, men dersom du leser i flere grammatikker, vil du se at det også kan gjøres på andre måter. Det må også sies at mange adverb kan høre til flere kategorier.

Underkategorier av adverb:

- Stedsadverb her, der, hit, tilbake, ut, hvor
- Tidsadverb da, nå, aldri, alltid, ofte, når,

	sjelden, snart
· Måtesadverb	annerledes, bra, fort + alle adjektiver i adverbial form
· Gradsadverb	altfor, ganske, litt, nokså, svært, veldig
· Nektelsesadverb	ikke
· Sammenbindingsadverb	derfor, også, dessuten
· Modale adverb	sikkert, kanskje, nok, vel, visstnok
· Spørreadverb (ikke å forveksle med spørrepronomen)	hvor, hvorfor, hvordan
· Relative adverb	hvor, der (Han viste meg huset <i>hvor/der</i> han bodde)

Merk at *hvordan* ikke kan brukes som et spørrende pronomen. Det er utelukkende et spørrende adverb og kan bare stå foran et verb: *Hvordan har du det?* Det heter **ikke**: *Hvordan fotografiapparat har du?* men *Hva slags fotografiapparat har du?*

Adverbene *ennå* og *enda* kan være problematiske. Tradisjonelt har regelen for bruken av disse ordene vært fremstilt slik:

Enda er gradsadverb: *Per er enda større enn Lars*

Enda kan også brukes forsterkende: *Han gikk i bakken enda en gang (=en gang til)* og fremhevende: *Det var da enda godt.*

Ennå er tidsadverb især brukt om nåtiden: *Han er ikke kommet ennå*

Men også *enda* kan være tidsadverb. I riksmålsnormeringen anbefaler vi at det brukes især om fortidsforhold: *I 1830 var Christiania enda en småby.*

PRONOMENER

"I stedet for Nomen *Pronomenet* staaer" heter det hos Wergeland. Pronomenene hører til funksjonsordene i språket, altså de ordene vi trenger for å henvise og binde sammen.

Pronomen defineres ofte som **henvisningsord**. De får sitt betydningsinnhold fra et ord eller et uttrykk i den språklige sammenhengen, eller fra noe det blir vist til i den aktuelle situasjonen. Pronomenene er ikke så mange, men de hører til de hyppigste ordene i språket, og vi kan knapt si en setning uten å bruke et pronomen.

PERSONLIGE PRONOMENER

PERSON/TALL	SUBJEKTSFORM	AVHENGIGHETS-FORM/OBLIK FORM	EIEFORM/GENITIV
1. person entall	jeg	meg	*
2. person entall	du	deg	*
3. person entall,	han	ham	hans

hankjønn 3.person entall,	hun	henne	hennes
hunkjønn 3.person entall,	den	den	dens
felleskjønn 3.person entall,	det	det	dets
intetkjønn 1.person flertall	vi	oss	*
2. person flertall	dere	dere	deres
3.person flertall	de	dem	deres
3.person flertall, høflig form	De	Dem	Deres

* Eieforhold uttrykkes ellers ved hjelp av eiendomspronomenene. Se nedenfor.

Skjemaet viser at de personlige pronomenene har en helt spesiell bøyning, og en av formene kaller vi **avhengighetsform**. Den er en rest av det gamle kasussystemet, hvor det var akkusativ og dativ, akkurat som i tysk i dag. Enhver nordmann vet at det heter *jeg liker deg* og *jeg er enig med deg*, ikke *....liker du* eller *....enig med du*. Vi trenger ikke å kunne grammatisk analyse for å vite det, men skal vi forklare hvorfor det er slik, trenger vi å kjenne begrepet og skjønne hva det innebærer.

Avhengighetsformen fungerer også som refleksiv form ved verb der subjektet og objektet er identiske. Det heter *jeg vasker meg*, akkurat som i 3.person *han vasker seg*. Se nedenfor om det refleksive pronomen.

EI ENDOMSPRONOMENER

	ENTALL			FLERTALL
	1.person	2.person	3.person	1.person
Felleskjønn	min	din	sin	vår
Etter a-form	mi	di	si	vår
Intetkjønn	mitt	ditt	sitt	vårt
Flertall	mine	dine	sine	våre

På norsk kan eiendomspronomenet snart stå foran, snart etter det ordet det står til. Foranstillingen av eiendomspronomenet er høytideligere og mer formell enn etterstillingen. Vi kan si *min far* eller *faren min*, *din bror* eller *broren din*, *vår lærer* eller *læreren vår*. Men når pronomenet har trykk, kan det stå foran substantivet uten å være høytidelig. Se nedenfor.

Etterstilt eiendomspronomen er en egenhet ved norsk språk på samme måte som dobbelt bestemt form av substantivet. Vi ser at substantivet får bestemt form når eiendomspronomenet er etterstilt, mens det har ubestemt form ved foranstilt eiendomspronomen.

Det vil avhenge av sammenhengen hva som er naturlig å bruke, men man skal ikke være redd for å bruke foranstilt eiendomspronomen. I noen tilfeller må vi bruke det. Dersom pronomenet har trykk, står det vanligvis foran substantivet: *Dette er din sykkel. Han tok sine ski, men lot hennes stå.* Men: *Han tok skiene sine og gikk.* Et trykksvakt eiendomspronomen kan stå foran substantivet i forskjellige faste uttrykk: *Hun gikk sin vei. Han falt på sin post. Teateret har åpnet sine dører.* I forbindelse med *hel, all og egen* står eiendomspronomenet foran substantivet, *hele mitt liv, all sin tid. Han har sin egen leilighet.* Et substantiv i genitiv må ha foranstilt eiendomspronomen, *mitt livs store opplevelse, din fars hjemkomst.*

PÅPEKENDE (DEMONSTRATIVE) PRONOMENER/DETERMINATIVER

I nyere skolegrammatikker hører de demonstrative pronomenene til den nye ordklassen determinativer.

Felleskjønn		Intetkjønn	Flertall
<i>den gutten</i>	<i>den jenta</i>	<i>det huset</i>	<i>de</i> guttene/jentene/husene
<i>denne gutten</i>	<i>denne jenta</i>	<i>dette huset</i>	<i>disse</i> guttene/jentene/husene
<i>slik gutt</i>	<i>slik jente</i>	<i>slikt hus</i>	<i>slike gutter/jenter/hus</i>
<i>sånn gutt</i>	<i>sånn jente</i>	<i>sånt hus</i>	<i>sånn gutter/jenter/hus</i>
<i>samme gutt</i>	<i>samme jente</i>	<i>samme hus</i>	<i>de samme</i> guttene/jentene/husene
<i>selve gutten</i>	<i>selve jenta</i>	<i>selve huset</i>	<i>selve</i> guttene/jentene/husene
			<i>begge</i> guttene/jentene/husene

Den/det/de som påpekende pronomen er trykksterke i motsetning til artiklene og de personlige pronomenene.

Denne/dette peker på "det nære" (*denne her*), mens *den, det, de* peker på "det mer fjerne" (*den der*). Pronomenene kan enten stå alene: *Dette finner jeg meg ikke i! Den går ikke!* eller i tilknytning til et substantiv: *Denne gangen gikk det bra. Den jakken kjøper jeg i alle fall ikke.*

DET REFLEKSIVE PRONOMEN

Det refleksive pronomen heter *seg* både i entall og flertall. Pronomenet viser til et tredje persons subjekt i samme setning, og vi bruker det for å få frem at subjektet og objektet i setningen er identiske. *Han tenkte seg nøye om før han tok beslutningen. De ville ikke uttale seg om saken.*

Subjektene er markert med grønt.

Vi har en del verb som må ha med *seg* for at de skal gi mening, som å *skamme seg*. Dette kalles refleksive verb. Andre verb kan trenge *seg* i noen sammenhenger, for eksempel i uttrykk som å *komme seg* (*bli frisk, bli bedre*)

SPØRREPRONOMENER

Spørrepronomen kan stå alene eller foran et annet ord. Pronomen som står alene, kalles substantiviske, mens de som knytter seg til et annet ord, kalles adjektiviske. De substantiviske pronomenene er:

- *Hvem* om personer: **Hvem** kommer der? **Hvem** har skrevet "Sofies verden"?
- *Hva* om gjenstander og saker: **Hva** sa du?
- *Hvilken* om personer, gjenstander og saker: **Hvilken** vil du ha?

Her benytter vi anledningen til å advare mot adjektivisk bruk av *hvem*. Det heter **ikke**: *Hvem film så du i går?*

De adjektiviske spørrepronomenene er:

- *Hvilken/hvilket/hvilke* om gjenstander og saker. **Hvilken** utdannelse har han? **Hvilket år** ble han født? **Hvilke** sko har du kjøpt?
- *Hva* for en/et/noe/noen brukes i dagligtale om gjenstander og saker

DET RELATIVE PRONOMEN/SUBJUNKSJON

I nyere skolegrammatikker tilhører det relative pronomenet den nye ordklassen subjunksjoner

Det relative pronomen heter *som*. Ordet *relativ* henger sammen med *relasjon* (forhold).

Se på disse setningene:

Jakken som henger i gangen, er min.

En kan tenke seg to utsagn som grunnlag for dette:

Jakken henger i gangen. Jakken er min.

Når vi har et ledd som er felles og som refererer til samme sak, kan vi lage en relativ-konstruksjon av det. *Jakken* står bare i hovedsetningen, ikke i setningen etterpå, men er representert ved *som*. Det er med andre ord identitet mellom relativpronomenet *som* og det som pronomenet viser til, *korrelatet*.

Det relative pronomenet *som* innleder det vi kaller relativsetninger og er svært anvendelig. Det kan være subjekt, direkte objekt, indirekte objekt og være del av et preposisjonsledd. (Forklaring på disse begrepene finner du under **Setningsanalyse**).

1. Jeg så tre barn *som* kom fra barnehaven - *subjekt*
2. Den mannen *som* politiet mistenkte, viste seg å være uskyldig - *direkte objekt*

3. Den læreren **som** rektor ga en utmerkelse, hadde vært ved skolen i 25 år - **indirekte objekt**
4. Den gutten **som** Ingrid er forelsket i, bor i Bergen - **del av preposisjonsledd, styrt av i.**

En egenhet ved norsk er at vi kan sløyfe relativpronomenet *som*, så sant det ikke er subjekt i setningen. I setning 2,3 og 4 ovenfor kan vi utelate *som* uten at setningene blir gale eller uklare. Mang en elev har oppdaget at dette ikke lar seg gjøre på tysk!

Det kan være problematisk å la *som* vise til en hel setning, og da er det bedre å bruke uttrykket *noe som*. *FN sender forsyninger til katastrofeområdet, **noe som** vil redde mange liv* = "og det vil redde mange liv".

Som hovedregel skal *som* ikke skilles fra korrelatet, det vil si det ordet eller den ordgruppen det viser til. Mange har brent seg på uttrykk av typen *en sofa er til salgs hos en dame som har krokete ben, et forhold til en dame som sprakk*. Men der det ikke er mulig å misforstå, kan *som* skilles fra korrelatet. *Det står igjen mange møbler ute på gaten, som må bæres inn i leiligheten*. Det er selvfølgelig møblene og ikke gaten som skal bæres inn. *Det ble spilt en håndballkamp i Drammen i går, som var nokså kjedelig*. Man er ikke i tvil om hva som menes, og man setter et komma foran *som* for å markere avstand til ordet foran. Likevel kan det være tryggere å skrive: *Det ble spilt en nokså kjedelig håndballkamp i Drammen i går* for å unngå å ha så mange ledd mellom relativpronomenet og korrelatet.

Noen har en tendens til å sette *og* eller *men* foran *som*. De skriver *en opplagt sak, men som vi ofte glemmer* og *en mann med grå frakk og som har en brun koffert*. Dette er galt.

Vi har to stedsadverb som kan brukes med relativ betydning, *der* og *hvor*. *Han viste meg huset der/hvor han bor* = som han bor i. *Hvor* er alltid trykksvakt, *der* har *som* oftest trykk. Ikke glem preposisjonen hvis du foretrekker konstruksjonen med *som*!

RESIPROKE PRONOMENER

Det resiproke pronomen heter *hverandre*. Tidligere var *hinannen* også vanlig, og det ble sagt at det burde foretrekkes når det var tale om to. Nå brukes det sjelden, selv om vi stadig synger *...og lover å elske hinannen* i julesangen *O jul med din glede*. Pronomenet uttrykker gjensidighet og forutsetter som hovedregel et subjekt i flertall. *De møtte hverandre på Sydentur*. Men subjektet kan også være et entallsord med flertalls betydning som for eksempel *stolen falt fra hverandre*. Kombinasjonen *man - hverandre* er også vanlig og akseptabel i skrift og tale. *I et ekteskap er det viktig at man respekterer hverandre*.

UBESTEMTE PRONOMENER/DETERMINATIVER

I nyere skolegrammatikker hører de ubestemte pronomenene til den nye ordklassen determinativer

De ubestemte pronomen er kan brukes både substantivisk og adjektivisk. De kalles ubestemte fordi den henvisningen de inneholder, er ubestemt og antydende. Noen stusser over at ordene *all*, *ingen* og *hver* kalles ubestemte, for

de avgrensner jo sterkt nok. Imidlertid er avgrensningen generell, så disse pronomenene gir ingen spesifisert henvisning. De ubestemte pronomenene er:

Mange, mang en, all, noen, enhver, man, en, ingen, annen, flere, det

Mange av disse kan brukes adjektivisk og bøyes i kjønn og tall

Felleskjønn all	Intetkjønn alt	Flertall alle
Ubestemt form: annen	annet	andre
Bestemt form: annen/andre		
enhver/hver	ethvert/hvert	
ingen/ikke noen	intet/ikke noe	ingen/ikke noen
mang en	mangt	mange
noen	noe	noen

Om formene annen/andre:

Vi skriver: *Det er en annen sak. Annen* er også ordenstall. Vi skriver *den annen mai, 2.mai, den annen verdenskrig, Christian den annen, annen klasse, på den annen side.*

Ellers bruker vi *andre*: *Hun bor på den andre siden av byen.*

Det finner vi som formelt subjekt i setninger av denne typen: *Det knirker i trappen* og som formelt objekt i uttrykk som *ha det bra, ta det med ro*. Det kan også være del av preposisjonsledd i slike sammenhenger: *hun er stor på det, han er nøye med det, sitte fint i det.*

Pronomenet *man* er ubøyelig. Det kan bare brukes som subjekt, mens *en* kan brukes som andre setningsledd og kan ha genitivsform på –s. I setningen *Det er ingen som ser en i dusjen* kan *man* ikke brukes.

Språkstriden har også angått disse pronomenene. Samnorskpolitikere ivret for bruk av *en*, og særlig i departementalt språk ble *en* brukt flittig en periode. Men *man* er høyst levende i språket, og det er ingen grunn til å drive klappjakt på ordet.

Odd Eidem har en festlig harselas over papirknitrende departementsspråk, der *en* blir brukt til overmål. La oss føye til at departementsfunksjonærer er blitt adskillig dyktigere språkbrukere siden teksten ble skrevet.

Jeg er på kveldstur, fordi jeg har fått et reisestipendium på 900 kroner. Denne apanasjen kom ubedt, jeg hadde ikke søkt stipendiet. Etter et år fikk jeg brev fra departementet.

"En kan ikke se," skrev en, "at det er kommet reiseinnberetning."

Etter tre måneder prøvde man på ny å smadre stipendiatens taushet. "Idet en viser til skriv som en sendte en den 4.mars i år, kan en fremdeles ikke se at en har fått svar. En tør gjøre merksam på at en har plikt til å sende reiseinnberetning."

Fremdeles unnlot jeg å svare. Da kom et rekommandert trusselbrev: "En gjør med dette merksam på at en to ganger tidligere har bedt en om reiseinnberetning. Da en ikke kan se at slikt er skrevet, enda en har plikt til det etter loven, må Departementet kreve at en retter seg etter gjeldende føresegner. Saka vil ellers få konsekvenser."

Nå var stipendiaten nødt til å fortelle sannheten:

"En takker for de tre skrivene en har fått fra en. En tillater seg med dette å melde at en for reisestipendet har kjøpt påhengsmotor, og at en reiser fremdeles."

Fra "Zikzak" med undertittelen Flanerier (1967)

ARTIKLER

I nyere skolegrammatikker hører artiklene til den nye ordklassen determinativer.

Fire smaa Ord har jeg ofte seet:
Artiklerne "en" og "et" og "den" og "det".

Slik omtaler Wergeland artiklene.

Artiklene hører til bestemmelsesordene i språket, for de bestemmer nærmere substantiv og adjektiv. Vi skiller mellom bestemte og ubestemte artikler. De ubestemte artiklene er *en* og *et*.

Den bestemte artikkelen er helt spesiell i nordiske språk. I øvrige europeiske språk setter man den bestemte artikkelen foran substantivet, men på norsk er den en bøyningssuffix som legges til substantivet. Derfor snakker vi om *etterhengt bestemt artikkel*. Vi bruker endelsene -en og -a i felleskjønn, -et i intetkjønn, -er/ingen endelse i ubestemt form flertall og -ene/-ne i bestemt form flertall. Se mer under substantiver.

Men også norsk har foranstilt bestemt artikkel, og den brukes når det kommer et adjektiv foran substantivet, *den berømte skuespilleren*, *det omdiskuterte fjernsynsprogrammet*, *de yndige små musene*, *den ytterste nød*, *det gode selskap*, *de skrå bredder*.

Som du ser, kan vi ofte bruke både foranstilt og etterhengt artikkel. Når og om vi skal bruke både foranstilt og etterhengt artikkel, kan du lese om ovenfor både under omtalen av substantivene og av eiendomspronomenene.

KONJUNKSJONER OG SUBJUNKSJONER

Konjunksjoner er **bindeord**. På forskjellig måte binder konjunksjonene ord, setningsledd og setninger sammen. Vi skiller mellom **sideordnende** og **underordnende** konjunksjoner. Hvis du bruker disse betegnelsene, så stopp litt opp. Vi tar her i bruk de nye betegnelsene og kaller de underordnende konjunksjonene – leddsetningsinnlederne – for subjunksjoner. Betegnelsen

konjunksjon bruker vi da bare om de sideordnende. Begge typer kan kalles bindeord; de forbinder to setninger/"meninger", og konjunksjonene kan også forbinde to ledd eller to ord: *Du OG jeg. Lite, men godt.*

Konjunksjonene er:

og, både - og, eller, enten - eller, hverken, eller, men, for, så

Alle disse binder sammen likeverdige ord eller setninger, men betydningsforholdet mellom enhetene som bindes sammen, er forskjellig. *Og, eller* samt *både - og* sidestiller i hovedsak enheter med samsvarende/parallellel betydning. *Enten - eller* og *hverken - eller* er adskillende konjunksjoner, som gir en valg mellom to eller flere nevnte muligheter. Også *eller* alene kan brukes adskillende. *Men* uttrykker først og fremst motsetning. *For* uttrykker årsak.

Subjunksjonene knytter leddsetninger og hovedsetninger sammen. De er mange flere enn de sideordnende konjunksjonene, og vi kan dele dem i undergrupper

Subjunksjonene er:

- Subjunksjoner som innleder substantiviske leddsetninger - **at, om**
Han sa at han ville komme. Hun spurte om jeg var frisk
- Subjunksjoner som innleder adverbiale leddsetninger. Disse deler vi inn i en rekke undergrupper etter betydningsinnholdet:
 - Tidssubjunksjoner: **da, når, etter at, etter som, før, før enn, innen, idet, mens, til, inntil, fra, siden, som, så lenge som, så ofte som, så snart som**
 - Årsakssubjunksjoner: **fordi, da, siden, ettersom**
 - Betingelsessubjunksjoner: **dersom, hvis, såfremt, ifall, når, om, med mindre**
 - Følgesubjunksjoner: **så, så at, slik at**
 - Hensiktssubjunksjoner: **for at, så, slik at**
 - Innrømmelsessubjunksjoner: **selv om, enda, skjønt, uaktet, til tross for at, om - enn, om - så, hva - så/enn, hvor - enn/så**
 - Sammenligningssubjunksjoner: **som, likesom, enn, som om, jo, dess, desto**

Eksempler på hvordan disse ordene brukes, finner du i en definisjonsordbok.

PREPOSISJONER

Ordet preposisjon betyr *foranstilling*, og preposisjonene står normalt foran det eller de ord de hører til. Preposisjonene er små ord som markerer hvordan ledd forholder seg til hverandre i blant annet tid og rom, og de uttrykker eiendom og annen tilhørighet. Sier vi *Boken ligger på bordet*, forteller preposisjonen **på** noe om forholdet mellom boken og bordet. På samme måte uttrykker setninger som *Dressen henger i skapet* og *Skiene står i kjelleren* forholdet mellom

dressen/skapet og skiene/kjelleren. Setningen *Han kommer om to timer* sier noe om forholdet mellom to tidspunkter.

Sammen med andre ord danner en preposisjon **preposisjonsuttrykk**. Tidligere ble dette kalt *komplement*. Vi har et særskilt uttrykk for dette at preposisjonen står foran et annet ord eller flere andre ord. Vi sier at preposisjonen *styrer* ordet eller ordene. *Preposisjon + styrelse* danner altså til sammen et *preposisjonsuttrykk*. Et preposisjonsuttrykk er likeverdig med et adverbial, for det gir svar på spørsmål om når, hvor og hvordan noe skjer. Adverbiale ledd kan du lese mer om under **setningsanalyse**.

Her er eksempler på preposisjonsuttrykk:

i sengen, under bordet, over taket, etter frokost

De skal ligge *hos oss*.
Han er snart ferdig *med å arbeide*

De viktigste preposisjonene er:

av, bak, blant, etter, for, foran, fra, før, gjennom, hos, i, langs, mellom, mot, om, over, på, til, ved, under, uten

Preposisjonene har forskjellig opprinnelse. Noen er hva vi kan kalle opprinnelige preposisjoner, mens andre opprinnelig har vært substantiv som *bak* (norrønt *á baki* = på ryggen av), *hos, blant, mot* er beslektet med henholdsvis "hus" og "møte". *Gjennom og mellom* er gamle dativformer i flertall. Atter andre preposisjoner er opprinnelig adjektiver, som *nær og rundt*, presens partisipper som for eksempel angående, *vedrørende*, eller adverb som *før, siden, innen, uten*. En rekke preposisjoner er sammensatte uttrykk som *bortenfor, utenfor, innenfor* eller delte uttrykk som *for...skyld, for...siden, fra ...av*.

Iblant står preposisjonen etter styrelsen. Det gjelder særlig ved relative og spørrende pronomener som i setninger av typen *Hvem snakket du **med**? Hva tenker du **på**? Den butikken han kjøpte hanskene **i***.

Merk at det heter å være enig med en person, men enig i et synspunkt. Derimot blir man enig om en forhandlingsløsning.

Det finnes en lang rekke faste uttrykk med preposisjoner som for eksempel:

*i anledning av, i mangel av
lengsel etter, etterspørsel etter
avsky for, behov for, motivert for
ha penger til gode hos en, søke hjelp hos en
hindre i, innsikt i
ta avskjed med, ta oppgjør med, økonomisere med
advare mot, vern mot
anmode om, beretning om, bevissthet om, kunnskap om, forsikre om
få makt over, oversikt over, herredømme over, være klar over
av mangel på, forskjell på, forklaring på, trygg på, tilgang på
adgang til, anledning til, forpliktelse til, innledning til, kjennskap til, trang til,
utsikt til.*

TALLORD

I nyere skolegrammatikker hører grunntallene til den nye ordklassen determinativer, mens ordenstallene hører til adjektivene.

Tallordene er enkle å gjenkjenne. De faller i to grupper - grunntall og ordenstall. Grunntall uttrykker en bestemt mengde, mens ordenstall betegner en plass i en rekkefølge.

Grunntall	Ordenstall
en/ett	første
to	annen
tre	tredje
fire	fjerde
fem	femte
seks	sjette
syv	syvende
åtte	åttende
ni	niende
ti	tiende
elleve	ellevte
tolv	tolvte
tretten	trettende
fjorten	fjortende
femten	femtende
seksten	sekstende
sytten	syttende
atten	attende
nitten	nittende
tyve	tyvende
tredve	tredevte
førti	førtiende
femti	femtiende
seksti	sekstiende
sytti	syttiende
åtti	åttiende
nitti	nittiende
hundre	hundrede

Bruker vi siffer, skriver vi punktum etter ordenstallene som i *innkalling til styremøte 3. januar*.

Tradisjonelt skiller vi mellom ordenstallet *annen* som i *Christian den annen*, *spille annenfiolin*, *reise på annen klasse*, mens *andre* er pronomen og brukes til forskjell fra *ene*: *Hun så den andre veien*. *Annen* tilsvarer engelsk *second*, mens *andre* svarer til *other*. Imidlertid er ordene så like at de brukes mye om hverandre, og *andre* brukes av mange også som ordenstall.

"Den nye tellemåten" med tiere foran enere ble innført i 1951, og man trodde det bare skulle gå tre-fire år før den var i alminnelig bruk. Slik har det ikke gått. 50 år

senere bruker nordmenn gammel og ny tellemåte om hverandre til tross for at skolen har vært meget konsekvent med å innlære den nye.

Hvordan skriver vi tall? Skal vi skrive dem med bokstaver eller sifre? Vanligvis skriver vi små tall med bokstaver og store tall med sifre. Hva som er små tall, blir et definisjonsspørsmål, men de fleste regner tall under tolv som små. For konsekvensens skyld bør man velge bokstaver i uttrykk som *tre gutter - seks, åtte og fjorten år gamle*. Runde tall og tall som forekommer ofte, skrives gjerne med bokstaver, *fjorten dagers ferie* og *ikke mer enn åtti kroner*. Svært store tall som 50 000 000 og 10 000 000 000 vil vi heller skrive 50 millioner og 10/ti milliarder. Det gir leseren bedre oversikt.

Årstall skriver vi med sifre, slik som 1945. Sammensetninger og avledninger hvor tallet er skrevet med siffer, skrives med bindestrek mellom tallet og resten av ordet, *1700-tallet, 1800-tallsdikter, 50-årsdag, 100-årsjubileum*.

I matematiske tekster som rutetabeller og lignende er oppmerksomheten konsentrert om tallene, og de skrives da naturlig med sifre.

INTERJEKSJONER OG SVARORD

En interjeksjon er et ord som ikke har noen normal funksjon som ledd i en setning. Interjeksjonene kan mer enn andre ord stå alene og samtidig gi mening, og de brukes i alminnelighet utenfor sammenhengende tale.

Svarordene er *ja, nei, jo*. På overgangen mellom svarord og de egentlige interjeksjoner står nyanserende uttrykk som *tja, vel, jaha, joh, nå vel*.

De egentlige interjeksjoner er utropsord som *uff, æsj, au, hei, heisann, hurra, fy, dæven*. Vi bruker dem når vi vil uttrykke følelser som smerte, skuffelse, glede og sinne. Banneord hører hjemme i denne kategorien.

I skrift skal man være varsom med svarord og interjeksjoner, for ikke å snakke om banneord, som ikke bør forekomme i skriftlig fremstilling. Slike ord utvanner stilen. En elev som skulle besvare oppgaven "Kan man med noen rett si at det i dag er spesielt vanskelig å være ung?" innledet slik: "Nei, sannelig er det vel ikke lett å være ung i dag." Dette er prat, og eleven kunne med fordel sløyfet interjeksjonen *nei* og adverbene *vel* og *sannelig*.

~ OM Å SNEKRE SAMMEN SETNINGER

Vi har nå vært gjennom alle ordklassene. Så mye mening får ikke den kunnskapen du nå har, før du begynner å bruke den. Ordene er til for å brukes, og setningslæren forteller oss hvordan vi føyer sammen ord til setninger. Det fine ordet *syntaks* kan oversettes med setningslære og er altså læren om hvordan ord kan kombineres til større enheter. På samme måte som du som regel vet hvilken ordklasse et ord hører til, vet du inne i deg hva som er setninger og hva som ikke er det.

Nå er det ikke alle ordforbindelser som fortjener navnet setning. Se på denne samtalen:

- Hei.
- Står til?
- Takk bra. Og med deg?
- Fint.
- Hva skal du gjøre i helgen?
- Dra på hytta.
- At du orker den lange reisen!

Av alle disse ytringene er det bare to som kan defineres som setninger, nemlig spørsmålet *Hva skal du gjøre i helgen?* og *At du orker den lange reisen!*

Ytringer som strengt tatt ikke kan kalles setninger, finner vi ofte i avisoverskrifter, som for eksempel *Ung gutt savnet etter fest.*

For at vi skal kunne si at vi har med en setning å gjøre, må ytringen inneholde minst et verbal, og i de fleste tilfeller subjekt og verbal. (Disse begrepene er forklart nærmere under **Setningsanalyse**). Vi har flere typer setninger. Se litt på dette:

Planen er kanskje uheldig
 at planen kanskje er uheldig
 fordi planen kanskje er uheldig
 som kanskje er uheldig
 selv om planen kanskje er uheldig
 hvorfor planen kanskje er uheldig

Alle ytringene ovenfor er setninger, men du ser kanskje lett at her er det bare en av dem som gir mening alene, nemlig *Planen er kanskje uheldig*. Den er en *hovedsetning*, i mange lærebøker kalt *helsetning*, og det kalles den det fordi den kan stå alene og gi mening. Alle de andre setningene er *leddsetninger*, tidligere kalt *bisetninger*.

Da skal vi se litt på **hovedsetningene** (i skolebøker kalt helsetninger). Vi har fire typer:

- " **Fortellende**
- " **Spørrende**
- " **Nektende**
- " **Befalende (ofte kalt bydende)**

Eksempler på fortellende hovedsetninger:

- " Planen er uheldig
- " De så etter sekken
- " It-bedrift tok sølv på børs
- " Biskop Stålsett vant folket

Setter vi til nektingsadverbet *ikke* i disse setningene, får vi nektende hovedsetninger:

- " Planen er ikke uheldig
- " De så ikke etter sekken
- " It-bedrift tok ikke sølv på børs
- " Biskop Stålsett vant ikke folket

Vi kan også gjøre dem om til spørsmål, og da får vi spørrende hovedsetninger:

- " Er planen uheldig?
- " Så de etter sekken?
- " Tok IT-bedriften sølv på børs?
- " Vant biskop Stålsett folket?

Men spørrende hovedsetninger kan også innledes med et spørreord, som for eksempel:

- " Hva inneholdt planen?
- " Hvor var sekken?
- " Hvorfor tok IT-bedriften sølv på børs?
- " Hvem vant biskop Stålsett ?

Den siste typen hovedsetninger er det vi kaller befalende (bydende) setninger eller imperativsetninger. De kan bestå av ett enkelt ord som i *Kom! Les! Løp! Kjøp!* Imperativsetninger brukes ofte i reklame og slagord fordi de inneholder en oppfordring og etablerer en direkte kontakt mellom sender og mottager.

LEDDSETNINGER (tidligere kalt bisetninger)

Leddsetninger er altså setninger som ikke gir mening om de står alene, men som er ledd i en større helhet. Leddsetningene faller i tre grupper:

- " **Substantiviske**
- " **Adjektiviske**
- " **Adverbiale**

Dette er ikke lett å holde styr på, men vi skal prøve å forklare hvorfor vi bruker disse betegnelsene. Da er det lurt å kikke en gang til på *subjunksjonene*, som vi gjennomgikk ovenfor.

Substantiviske leddsetninger er setninger innledet med subjunksjonene *at*, *om* eller med spørrepronomenene *hva* og *hvem*. Vi kaller setningene substantiviske fordi de har samme **funksjon** som substantiv har i en setning. Det vil si at de kan være subjekt, direkte eller indirekte objekt eller del av et preposisjonsledd. Første gang du hører at en hel setning kan være for eksempel direkte objekt, stusser du kanskje, men det er ikke så ulogisk som det kan virke når du får det presentert teoretisk. Ingen synes at setningene

- " Formannen mente **at planen var uheldig**
- " Hun spurte **om planen var gjennomgått på styremøtet**

er noe oppsiktsvekkende. Men i disse tilfellene er **leddsetningene direkte objekt** til verbalene *mente*, *spurte* og *vet*. *Hva mente formannen?* Svar: *at planen var uheldig*. Se nærmere under **Setningsanalyse** dersom du er i tvil om hva subjekt og direkte objekt er.

Da begynner du kanskje å ane hva en **adjektivisk leddsetning** kan være? Helt riktig, det er en leddsetning som har samme **funksjon** som adjektiver vanligvis

har. En adjektivisk leddsetning er en farvelegger i språket akkurat som et adjektiv er det, og den adjektiviske leddsetningen beskriver substantivet nærmere.

Enda lettere blir det hvis vi forklarer at adjektiviske leddsetninger er relative leddsetninger innledet med *som*. Verre er det ikke. En relativsetning er en leddsetning som har et fellesledd med hovedsetningen den står til.

" Huset, som var rødt, lå avsides til = det *røde* huset lå avsides til
" Bruksanvisningen, som var klar og oversiktlig, trengte vi egentlig ikke
= Den *klare* og *oversiktlige* bruksanvisningen trengte vi egentlig ikke

Den siste gruppen leddsetninger er de **adverbiale leddsetningene**. Nå har du lært så mye at du skjønner hvorfor de har denne betegnelsen. Det er fordi de har samme **funksjon** som adverbiale ledd har i setninger. Adverbiale leddsetninger forteller noe om hovedsetningsinnholdet – når handlingen i hovedsetningen finner sted, hva som er årsaken til den eller følgen av den, under hvilke betingelser den finner sted osv. Denne gruppen av setninger er altså også en form for farvelegger i språket, og de farvelegger det som skjer. Adverbenes funksjon er som sagt å modifisere verbalet, et adjektiv, et annet adverb eller et helt utsagn. Det finnes syv slags adverbiale leddsetninger, som alle innledes med en subjunksjon. Kan du dem, vil du lett oppdage de adverbiale leddsetningene. Vi skal ta noen eksempler på forskjellige slags adverbiale leddsetninger.

Tidssetning

Da far kom hjem, begynte han å lage middag.
Hva skal du bli *når du blir stor*?
Så lenge du er elev, må du følge skolens kjøreregler.
Fra hun tok eksamen og til hun kom i jobb, gikk det tre måneder.
Etter at faren døde, har hun vært svært nedtrykt.
Innen du går for dagen, må du skrive ferdig rapporten.

Årsakssetning

Fordi du har arbeidet så godt, kan du ta deg tre dager fri.
Siden formannen ikke kunne komme, får vi utsette møtet.
Mange trenger ikke levere selvangivelse lenger *ettersom ligningskontorene får alle nødvendige opplysninger fra arbeidsgivere, banker og kredittinstitusjoner*..

Betingelsessetning

Dersom det skulle dukke opp nye momenter i saken, får vi ta den opp til ny behandling.
Hvis du har lyst til å gå på kino, foreslår jeg at vi ser "Heftig og begeistret".
Dersom du går opp bakken, vil du se et sagbruk til høyre.
Skal du opp til eksamen til våren, bør du begynne å lese nå.

Den siste setningen har vi markert med rødt, for den er det noe spesielt ved. Det er en betingelsessetning, men den inneholder ingen betingelseskonjunksjon. Betingelsen uttrykker vi bare ved hjelp av ordstillingen. Som du ser, er setningen identisk med en spørresetning.

Følgesetning

Jeg har hengt klærne til tork på loftet, *slik at de er klare til bruk i morgen tidlig*.
Hun pusset kobberet *så det ble helt blankt*.

Hensiktssetning

Hunden ble sperret inne *for at den ikke skulle bite postbudet*.
Turistene ble vaksinert, *så de ikke skulle bli syke på reisen*.

Innrømmelsessetning

Selv om vinteren er streng på Svalbard, trives folk godt.
Om det så skal koste meg en formue, vil jeg skaffe meg en god og komfortabel bolig.
Hun dro til byen om kvelden, *til tross for at hun hadde lovet å bli hjemme*.
Han jogger hver dag, *enda han har fylt 80*.

Sammeligningssetning

Turen var enda finere *enn vi hadde trodd*.
Han spiste *som om han aldri hadde smakt mat før*.
Jo mer hun gikk, *desto mer opplagt følte hun seg*.

ORDSTILLING I HOVEDSETNINGEN NÅR DET KOMMER EN LEDDSETNING FORAN

NÅR EN LEDDSETNING KOMMER FORAN EN HOVEDSETNING, BYTTER SUBJEKTET OG VERBALET PLESS I HOVEDSETNINGEN.

SE PÅ DISSE EKSEMPLERNE:

Hovedsetning foran leddsetning

Du behersker grammatikken fordi du har arbeidet så grundig.

Leddsetning foran hovedsetning

Fordi du har arbeidet så grundig, behersker du grammatikken.

Far begynte å lage middag da han kom hjem. Da far kom hjem, begynte han å lage middag.

Du må skrive ferdig rapporten innen du går for dagen. Innen du går for dagen, må du skrive ferdig rapporten.

Ordstillingen i hovedsetningen blir også endret dersom det kommer et annet ledd enn subjektet først i setningen:

Normal ordstilling:

Jeg skal på biblioteket *i ettermiddag*

Omvendt ordstilling:

I ettermiddag skal jeg på biblioteket.

Men jeg skal lage middag *først*.

Men *først* skal jeg lage middag

Han tok ikke hensyn *til meg*.

Meg tok han ikke hensyn *til*.

Han ga *meg* ingenting, men han ga *broren sin* 1000 kroner. *Meg* ga han ingenting, men *broren sin* ga han 1000 kroner.

Han stjal *eplene*.

Eplene stjal han.

Norske språkbrukere har normalt ikke problemer med dette, for det faller helt naturlig, men språkbrukere med for eksempel engelsk som morsmål, kan ofte bomme her, selv om de ellers behersker norsk godt.

Enda en ting vil vi bemerke, nemlig forskjellen på en spørrende hovedsetning og en avhengig spørrende leddsetning.

Spørrende hovedsetning

Hva heter han?

Hvem er han?

Når skal du opp til eksamen?

Hva skal du gjøre til høsten?

Avhengig spørrende leddsetning

Vi spør *hva han heter*

Vet du *hva han heter?*

Vi lurte på *hvem han er*

Eksamenskontoret vil vite *når du skal opp til eksamen.*

Jeg vil gjerne vite *hva du skal gjøre til høsten*

Som du ser, er ordstillingen forskjellig i hovedsetning og leddsetning, og vi setter spørsmålsteget etter den spørrende hovedsetningen, men oftest ikke etter den avhengige leddsetningen.

Da avslutter vi med en liten oversikt:

HOVEDSETNINGER SOM INNEHOLDER LEDDSETNINGER

	Substantiviske	Spørre-	Adjektiviske
	At-	Spørre-	Relativ-
	setninger	setninger	setninger
Innledes med	at	hvem hva om	som
Eksempler	Hun sa <i>at hun var usikker.</i>	Han spurte <i>hva hun tenkte på.</i>	Hun møtte det blikket <i>som hun kjente så godt.</i>

HOVEDSETNINGER SOM INNEHOLDER LEDDSETNINGER

	Adverbiale						
	Tids-	Årsaks-	Betingelses-	Innrømmelses-	Hensikts-	Følge-	Sammenlignings-
	setninger	setninger	setninger	setninger	setninger	setninger	setninger
Innledes med	da når mens osv.	fordi da osv.	dersom hvis i fall osv.	enda selv om osv.	for at så osv.	så slik at osv.	som slik som enn osv.
Eksempler	Han ventet utålmodig tid <i>mens hun fordi det funderte.</i>	Hun tok seg god <i>var en alvorlig</i>	<i>Hvis de flyttet sammen,</i> ville de helt sikkert få problemer.	Men hun ville ta sjansen, <i>selv om hun var litt engstelig.</i>	Hun så på ham <i>for at hanhan skulle skjønne.</i>	Han ble så glad <i>danset rundt med</i>	Nå skulle livet bli <i>atslik som de hadde drømt om.</i>

avgjør-
else.

henne.

FORSKJELLIGE MÅTER Å BYGGE SETNINGER PÅ

En god skribent vet å variere periodebygningen. Med **periode** mener vi i denne grammatikken et kompleks av setninger mellom to punktum. Se på disse setningene:

Lise har pakket ryggsekken. Hun skal reise til Bergen og besøke broren sin. Han kan nok ikke møte henne på stasjonen. Han er på jobben.

Disse setningene går det an å kjede sammen på forskjellige måter. Vi kan bruke sideordning og kjede dem sammen ved hjelp av sideordnende konjunksjoner:

Lise har pakket ryggsekken, og hun skal reise til Bergen og besøke broren sin. Men han kan nok ikke møte henne på stasjonene, for han er på jobben.

Men vi kan også kjede dem sammen ved hjelp av leddsetninger og underordnende konjunksjoner.

Når Lise har pakket ryggsekken sin, skal hun reise til Bergen og besøke broren sin, som nok er på jobben når hun kommer til stasjonen, slik at han ikke kan møte henne.

Dette er mer tunglest enn den forrige versjonen. Setningene som begynner med *når*, *som* og *slik at*, er leddsetninger. De kan ikke stå på egne ben, men må støtte seg til en hovedsetning. Vi kan også plassere setningene på en annen måte:

Lise reiser, når hun har pakket ryggsekken, til broren sin, som bor i Bergen, og som nok, fordi han er på jobben, ikke kan møte henne på stasjonen.

Den siste perioden virker tung og nokså unaturlig på dagens lesere. Det skyldes for det første at den er forholdsvis lang, men det skyldes også at setningene som begynner med *når*, *som* og *fordi*, er kilt inn i andre setninger. Dette kalles innskutte leddsetninger, og de var vanlige i bruk i prosa på 1800-tallet. Her er et eksempel på innskudd i en at-setning:

Og saa er det hendt, at jeg, oprindelig den skyeste, tauseste, mest forkuede af alle Skabninger; som man maatte fange ude på Engene, naar der kom Fremmede, saa bange var jeg for dem; som ikke vovede at gaa paa Skøiter paa Dammen bag Huset, naar mine brødre svingede sig omkring paa den; som ikke maate dit og ikke turde dat - jeg, der har ofret hvert af min Ungdoms friske Blomsterskud til dette falske Kvindeligheds grusomme, aldrig mættede Afgudsbilled, og knust dem under en barbarisk Tausheds Kultus, jeg af Lykken, Forholdene og egne Naturbetingelser lige mishandlede, - er kommet til at kjæmpe Frigørelsesens Sag og maa se mig saagodt som alene paa en Kampplads, hvor man selv ingen kan ramme, men hvor alle kan angribe.

Fra Camilla Collett: *Erindringer og Bekjendelser*

PUST UT!!!

Vi har understreket den overordnede setningen i perioden ovenfor for at du ikke skal gå deg helt vill. Du må sikkert lese denne perioden flere ganger for å få med deg meningsinnholdet, så innviklet virker den på en moderne leser. Slik vil selvsagt ingen uttrykke seg i dag, og også på 1800-tallet var det forholdsvis sjelden med så lange perioder og så mange innskudd.

I løpet av de siste 150 årene har vi sett en utvikling i alle nordiske språk i retning av å stykke opp informasjonen og dele den på flere frittstående enkeltsetninger. Av en norsk avisspråkundersøkelse fremgår det at den gjennomsnittlige periodelengden i avisartikler var på 38,4 ord i 1866. Hundre år senere var den sunket til 20,8 ord.

En av de forfatterne som lå langt forut for sin tid på dette området, var Bjørnstjerne Bjørnson, som i bondefortellingene gjorde furore med sin friske, muntlige stil. Han brukte mange hovedsetninger og få innskudd.

Øyvind het han og gråt da han ble født

En moderne dikter som bevisst har brukt syntaksen til å understreke meningsinnholdet i teksten, er Rolf Jacobsen. Vi siterer de første strofene fra diktet "Myrstrå vipper"

*Myrstrå vipper,
bøyer seg mot øst og vest
og hvisker.
Vinden
toer deres fingre.
Myggen synger,
danser gjennom luften,
blanke, kåte.*

*Mellom byene
hvor menneskene stimer sammen på fortauene og ser hva de
andre har på seg i dag og husmødrene vasker kopper
i varmt vann og setter dem på plass i skapene
etter hvert måltid,
og hvor vi kan kjøpe tannpasta og snipper og
grammofonplater i morsomme butikker,
ligger ødemarkene*

Her har vi markert hovedsetningene med **rødt** og leddsetningene med **blått**, og da ser vi straks noe ganske dramatisk. I den første strofen finner vi utelukkende hovedsetninger, mens vi i den andre finner en enkelt hovedsetning med to lange, innskutte leddsetninger.

Hva kan være grunnen til at forfatteren har uttrykt seg slik? I den første strofen er linjene korte med mange pausetegn som komma og punktum. Det gir leseren en sterk følelse av ro og harmoni. Leseren hviler i setningene. I den andre strofen derimot er hovedsetningen splittet opp, og leseren må arbeide seg gjennom de lange, innskutte leddsetningene, som bare har to pausetegn, før han kan fullføre hovedsetningen. Dette gir ingen hvile som i første strofe. Tvert imot gir det inntrykk av noe masete, oppjaget og oppstykket. Det er nettopp dette inntrykket dikteren vil formidle. Bytilværelsen i en industrialisert verden er kavete, meningsløs og stressende. Det er et aldri så lite mesterstykke å stokke setningene på en måte som samsvarer så til de grader med det dikteren vil si!

~ SPRÅKETS HVEM - HVA - HVOR

Har du slitt med setningsanalyse? Synes du det er vanskelig? Fatt mot, det er ikke så vanskelig, bare du er litt tålmodig med deg selv. Også her er det noen begreper du må kjenne, men du vet så mye om grammatikk nå at du forholdsvis lett skulle kunne tilegne deg dette.

Hva er egentlig grammatisk analyse? Det vi gjør når vi analyserer setninger, er å finne ut hvilken *funksjon* ord eller grupper av ord har i sammenhengen. Det er nemlig slik at ordene innenfor en setning har forskjellige oppgaver eller funksjoner. Noen skal fortelle deg hva som skjer, andre skal fortelle deg hvem som gjør noe, hvem eller hva som blir berørt av handlingen, og andre skal vise på hvilken måte, når eller hvorfor noe skjer. Hver oppgave eller funksjon har sitt navn, og det eller de ordene som funksjonen er knyttet til, kalles *setningsledd*.

Hva er forskjellen på ordklasser og setningsledd? Mange strever med disse begrepene. Enkeltordene hører til en ordklasse når vi betrakter dem isolert, men i setningen har de en funksjon. Ser vi på dem under den synsvinkelen, kaller vi dem *ledd* eller *setningsledd*. Et substantiv kan for eksempel være både subjekt, predikativ, direkte objekt, indirekte objekt og være styrelse i en preposisjon, altså del av et preposisjonsledd.

Legen gir	pasienten	medisin	til bruk	mot influensa
Subjekt	Indirekte objekt	Direkte objekt	Preposisjonsledd	Preposisjonsledd

I denne setningen har vi fem substantiver, *legen, pasienten, medisn, bruk, influensa*, men de fem substantivene har forskjellig funksjon. Vi skal se litt nærmere på dette.

For å finne setningsleddene er det greit å bruke spørremetoden.

Vi skal begynne med en enkel setning:

Kjøp!

Dette er faktisk en setning, selv om den består av ett eneste ord. Det første vi skal gjøre når vi analyserer en setning, er med TV2 å

Se Hva som SKJER

Vi skal med andre ord finne *verbalet* (tidligere kalt *predikat*) i setningen. På spørsmålet: Hva skjer, må svaret bli *kjøp*.

Ordet *verbal* er navnet på leddet *kjøp* med tanke på funksjonen det har i setningen.

Vi kan i tillegg forklare at ordet tilhører ordklassen verb, og at det i dette tilfelle står i imperativ (befalende form).

Da har vi samtidig oppdaget noe viktig om setninger. **Skal en ytring kalles en setning, må den inneholde et verbal.** Verbalet er kjernen i setningen fordi det bestemmer hvilke andre setningsledd som er nødvendige for at setningen skal gi mening.

Nå er det bare imperativsetninger som kan klare seg med bare et verbal. **Alle andre setningstyper må inneholde minst subjekt og verbal for å kunne kalles setninger.** Dette gjelder både hovedsetninger og leddsetninger.

Da prøver vi med en ny setning.

Familien kjøpte nytt kjøleskap.

Vi begynner med det samme spørsmålet som sist: *Hva skjer?* Svaret er *kjøpte*. Da har vi igjen funnet verbalet. Men nå skal vi finne ut hvem som gjorde hva. *Hvem kjøpte?* Svaret blir *familien*. Da har vi funnet ut hvem som utførte handlingen, og dette leddet kalles *subjektet*. Videre spør vi: *Hva kjøpte familien?* Svaret blir *nytt kjøleskap*. Da har vi funnet det *direkte objektet*.

Det direkte objektet bestemmer innholdet av verbalet nærmere, enten ut fra hva verbalet retter seg mot: *Katten klorte gutten* eller hva slags resultat det gir: *Far baker brød*.

Da setter vi opp et analyseskjema:

	SETNINGSTYPE	Setningsledd	Ordklasse
Familien	Fortellende hoved- setning	Subjekt	Substantiv, fellesnavn, felleskjønn, entall
kjøpte		Verbal	Svakt verb i preteritum
nytt		Direkte	Adjektiv, intetkjønn, entall
kjøleskap		objekt	Substantiv, intetkjønn, ubestemt form, entall

Her har vi markert subjektet med grønt og det direkte objektet med blått.

Når vi skriver om til passiv, skjer dette: Det tidligere aktive subjektet, som både var grammatisk og logisk subjekt, blir ledd i et preposisjonsuttrykk med preposisjonen *av*. Det direkte objektet i aktiv blir gjort til subjekt i passiv. Samtidig med at subjekt og direkte objekt bytter roller, får verbet passiv form med hjelpeverbet *bli*. I passiv vil setningen ovenfor lyde: *Nytt kjøleskap ble kjøpt av familien*.

Transitive og intransitive verb

Da vi gjennomgikk verbene, forklarte vi at ikke alle verb kan ta objekt. Det er forskjell på transitive verb, som kan ta objekt, og intransitive verb, som ikke kan ta objekt. I setningen *Nedbørsmengden siste måned avviker fra normalen* finner vi ikke noe objekt, for vi kan ikke snakke om *å avvike noe, vi kan ikke spørre: Hva avviker nedbørsmengden?*

De fleste verb er enten transitive eller intransitive. Transitive verb er verb som kan ha et direkte objekt knyttet til seg: *Elkjøp selger hvitevarer. Vi drikker kaffe. Den norske Opera viser forestillingen "Tryllefløyten"*. Intransitive verb kan ikke ha noe direkte objekt: *Vi satt to timer på legevakten. Napoleons soldater frøs ihjel i Russland. Hun sykler til butikken hver dag.*

En gammel huskeregel sier **T - T, I - I**:

Transitive verb Tar direkte objekt

Intransitive verb tar Ikke direkte objekt

Nå er det slik at svært mange verb kan være både transitive og intransitive. Vanligvis kan vi for eksempel ikke si *å gå noe*, *å sitte noe* eller *å stå noe*. Men vi har jo uttrykk som *å gå en distanse*, *sitte ned en sofa* og *å stå distansen*. Så skal vi gå videre i setningsanalysen og gjøre det litt mer innviklet:

Han ga sin datter nytt kjøleskap til jul.

	SETNINGSTYPE	SETNINGSLEDD	ORDKLASSE
Han	Fortellende hoved- setning	Subjekt	Personlig pronomen, 3.person entall, felleskjønn
ga		Verbal	Sterkt verb i preteritum
sin		Indirekte objekt	Eiendomspronomen, entall
datter			
nytt		Direkte objekt	Adjektiv, intetkjønn, entall
kjøleskap			
til		Preposisjonsledd/ adverbialt ledd som uttrykker tid	Preposisjon
jul			

I denne setningen dukker det opp to nye setningsledd: *indirekte objekt* og *preposisjonsledd*.

Det *indirekte objektet* gir uttrykk for hvem handlingen berører på en eller annen måte, hva eller hvem handlingen er til fordel for eller går utover. Svært ofte er det indirekte objektet en person. Tidligere kalte man det *hensynsledd*.

Preposisjonsleddet (tidligere kalt *komplement*) består av en preposisjon pluss styrelse, og det er et adverbialt ledd. I dette tilfellet gir det svar på spørsmålet om når noe skjer.

Hittil har vi arbeidet med befalende og fortellende hovedsetninger, men nå skal vi gå et skritt videre.

Han ga sin datter nytt kjøleskap til jul fordi det gamle hadde gått i stykker.

	SETNINGSTYPE	SETNINGSLEDD	ORDKLASSE
Han		Subjekt	Personlig pronomen, 3.person entall, felleskjønn
ga		Verbal	Sterkt verb i preteritum
sin		Indirekte	Eiendomspronomen, entall

datter	Fortellende hoved- setning	objekt	Substantiv, felleskjønn, entall, ubestemt form	
nytt		Direkte	Adjektiv, intetkjønn, entall	
kjøleskap		objekt	Substantiv, intetkjønn, ubestemt form, entall	
til		Preposisjonsledd/	Preposisjon	
jul		adverbialt ledd som uttrykker tid	Substantiv, felleskjønn, entall, ubestemt form	
fordi	Adverbial leddsetning som uttrykker årsak	Subjunksjon	Årsakssubjunksjon som innleder en adverbial leddsetning	
det		Subjekt	Foranstilt bestemt artikkel, intetkjønn	
gamle			Adjektiv i bestemt form intetkjønn	
hadde		Verbal		Verb i pluskvamperfektum/preteritum perfektum. Hjelpeverbet <i>hadde</i> er et svakt verb i preteritum. Hovedverbet <i>gått</i> er sterkt verb i perfektum partisipp
gått				
i		Preposisjonsledd	Preposisjon	
stykker			Substantiv, intetkjønn, ubestemt form, flertall	

Disse to setningene danner til sammen *en periode*. Slike perioder kan bestå av mange setninger.

~ SPRÅKLIGE UTFORDRINGER

Sin/sitt/sine og hans/hennes/deres

Å/og

Subjektsregelen

(Hva er galt med : "Etter å ha gått så langt var sengen god å ligge i"?)

Sammenblanding av uttrykk

Attraksjon

(Hva er galt med: "Det skulle du ha likt og visst"?)

Sammenskrivning og særskrivning av ord

(Skal vi skrive: laser skriver eller laserskriver?)

SIN/SITT/SINE OG HANS/HENNES/DERES

Vi som snakker og skriver norsk, har behov for to sett av pronomener for å betegne eieforhold i forbindelse med subjekter i 3. person. Se på disse setningene:

- A.1. Martin tok sekken sin (dvs. sin egen sekk)
- A.2. Martin tok sekken hans (dvs. en annens sekk)
- B.1. Wenche elsker broren sin (dvs. sin egen bror)
- B.2. Wenche elsker broren hans (dvs. en annens bror)
- C.1. Guttene tok med seg veskene sine (dvs. sine egne vesker)
- C.2. Guttene tok med seg veskene deres. (dvs. noen andres vesker)

Du ser sikkert at det forskjell i betydning mellom variant 1 og 2. Man hører og leser ofte gal bruk av disse pronomenerne.

Sin/sitt/sine viser i regelen tilbake på subjektet i setningen. *Hans/hennes/deres* bruker vi når det vi viser til, er noe annet enn subjektet i setningen. *Sin/sitt/sine* kan vise både fremover og tilbake i setningen. Det vanlige er at de viser tilbake til noe som allerede er nevnt, men også når de står før subjektet, bruker vi *sin/sitt/sine*.

Foreldrene sine, som var syke og dårlige til bens, gad han ikke ta seg av.

Sin/sitt/sine kan også vise til et logisk subjekt:

*De ba henne passe sine egne saker
Vi så kongen gå tur med hunden sin*

Det logiske subjektet er markert med **grønt**. Her har vi å gjøre med en underforstått setning, som kan skrives om til en egen setning uten at meningen forandres vesentlig.

*De ba henne om at hun skulle passe sine egne saker.
Vi så at kongen gikk tur med hunden sin.*

Følgende sangtekst er imidlertid ikke god:

*Gratulerer med dagen, den er din
Alle gamle, alle unge har en dag som er sin*

Det er rimsituasjonen som gjør at man tøyer reglene, men det riktige ville vært *deres*. Årsaken er at *sin/sitt/sine* ikke kan overskride en setningsgrense, i dette tilfellet fra hovedsetningen *Alle gamle, alle unge har en dag* til relativsetningen som *er sin*. Vi kan illustrere dette på en annen måte.

*Jens malte huset sitt rødt.
Jens malte huset, som nå var hans, rødt.*

*Han har fått en alvorlig vekker når det gjelder hans egen helse.
Han har fått en alvorlig vekker med hensyn til sin egen helse*

I det første tilfellet har vi en leddsetning som innledes med *når*. Da skal vi ikke bruke *sin*. I det andre tilfellet har vi et preposisjonsledd, ingen ny setning, og da skal det være *sin*.

Følgende tekst sto å lese i en avis:

Stensbøl snakker om OL, Salt Lake City og dopingtester med Jim Stray Gundersen og Arne Lier, to av **hans** medarbeidere.

Det skal hete: ... to av **sine** medarbeidere. *Sin* skal vise til et subjekt i tredje person entall i samme setning, og i setningen ovenfor er det bare ett subjekt, nemlig *Stensbøl*. Dermed skulle pronomenvalet være klart.

Å/OG

Infinitivmerket **å** og den sideordnende konjunksjonen **og** blir uttalt likt. Derfor er mange i tvil når de skal bruke disse ordene i skrift. Lær det som kommer nå, så vil du bli sikker på hva som er riktig!

1. Husk først og sist og alltid: Å er infinitivmerke og kan bare stå foran verb i infinitiv:

Det begynte **å** blåse neste morgen

Det er lett **å** greie

Han tenker **å** holde selskap

Sml. Øysteins Sundes vise "Kjekt **å** ha"

Merk uttrykkene: så **å** si, sant **å** si, vel **å** merke

2. Og er bindeord og binder sammen ord, setningsdeler og setninger av samme slag og kan stå foran alle slags ord

Kjolestoffet var rødt **og** gult

Hun ligger **og** sover middag

Kom **og** sett deg

Vi spiller, **og** dere danser

Den største vanskeligheten ligger i at **og** også kan stå foran en infinitiv, nemlig når **og binder sammen to sidestilte infinitiver**.

Sier vi: Han kan lese, **og** han kan skrive, har vi to sideordnede setninger. Stryker vi subjektet og første del av verbalet i den andre setningen, får vi to sideordnede infinitiver:

Han kan lese **og** skrive.

Skal vi gå inn **og** diskutere saken?

Vi kan teste om vi gjør det riktig på flere måter:

1. Prøv deg frem ved å sette inn **både-og**: Han kan **både** lese **og** skrive.

2. Prøv å sette de to infinitivene i preteritum (fortid). Han leste **og** skrev. Da ser du klart at det dreier seg om to sideordnede handlinger.

Så langt skulle det meste være overkommelig. Av og til er den ene av de to sidestilte infinitivene utelatt eller underforstått, men likevel skriver vi **og** som om vi hadde to sidestilte infinitiver.

De ville (dra) ut **og** fiske

Jeg skal ut **og** reise

Det hender at to infinitiver som står ved siden av hverandre, ikke er sidestilt.

Nå kan du begynne **å** leve ditt eget liv.

Du må prøve **å** tenke selv.

Det er på tide **å** slutte **å** røyke

Dette er litt vanskeligere å forstå. I disse tilfellene dreier det seg ikke om sidestilte infinitiver, men tilfeller der den siste infinitiven er underordnet den første. Den underordnede infinitiven er faktisk direkte objekt til den første. Det er litt uvant at en infinitiv kan være direkte objekt, men slik er det. Vi spør:

Hva kan du begynne (med)? Svar: **å** leve ditt eget liv
Hva må du prøve? Svar: **å** tenke selv

Er du i tvil, så bruk **både – og** -prøven. Det heter heller ikke: *Nå kan du både begynne og leve ditt eget liv.* Bruker vi fortidsprøven, ser vi det samme. Det heter ikke: *Nå begynte du og levde ditt eget liv.* Altså er **å** det riktige.

En siste ting må vi lære om **å - og**:

Vi binder sammen **presens partisipp** og **infinitiv** med **og**:

Han ble stående **og** glane
Hun ble sittende **og** tenke
Her er det de to handlingene som er sidestilt: Han stod **og** glante. Hun satt **og** tenkte.

SUBJEKTSREGELEN

I en setning kan det være flere handlinger og flere ting som skjer. Det er ikke alltid at hver handling blir uttrykt med et verbal, og handlingen kan ha forskjellig subjekt.

Se på disse setningene:

" Etter å ha spist gikk turen videre
Det var ikke turen som hadde spist

" For å kunne spises må du forvelle soppen
Det er ikke du som skal kunne spises

" I tiårsalderen sendte faren ham på kostskole
Det er ikke faren som var i tiårsalderen

" Som politiker er folkets beste mitt mål
Folkets beste er ikke politiker

" For å være trygg for forurensninger bør drikkevannet kokes
Det er ikke drikkevannet som trenger å føle seg trygg

Man hører at de ovenstående setningene skurrer. I alle eksemplene har vi setningsverdige uttrykk eller underforståtte setninger.

SETNINGSVERDIG UTTRYKK

etter å ha gått så langt
(underforstått subjekt: vi)
for å kunne spises
(underforstått subjekt:
soppen)
i tiårsalderen
(underforstått subjekt: han)

SETNING

sengen var god å ligge i
Subjekt: sengen
du må forvelle soppen
Subjekt: du
faren sendte ham på kostskole
Subjekt: faren

<i>som politiker</i>	<i>folkets beste er mitt mål</i>
(Underforstått subjekt: jeg)	Subjekt: folkets beste
<i>for å være trygg</i>	<i>drikkevannet bør kokes</i>
(Underforstått subjekt: vi)	Subjekt: drikkevannet

Alle setningene ovenfor bryter det vi kaller subjeksregelen. Den lyder som følger:

Det grammatiske subjekt skal som regel også være underforstått subjekt (tankesubjekt) for handling(er) som uttrykkes i adverbialer og frie predikativer.

Også følgende avisoverskrift er et brudd på subjeksregelen:

KREVER HUND AVLIVET ETTER Å HA BITT SAU

Da er man ganske blodtørstig! Først biter man sau, og deretter krever man en hund avlivet. Det er selvfølgelig ikke det skribenten har ment å si, men det er det som står.

KONTAMINASJON ELLER SAMMENBLANDING AV UTTRYKK

Faste ord og uttrykk kan av og til blandes sammen av den som skriver. Det gjelder å passe på. Det heter for eksempel:

begå selvmord, men ta sitt eget liv

Det heter **ikke** ta selvmord

stille spørsmål, men sette spørsmålstegn ved

Det heter **ikke** stille spørsmålstegn ved

spille stor rolle, men ha stor betydning

Det heter **ikke** spille stor betydning

utarte, men arte seg

Det heter **ikke** utarte seg

ta overbalansen, men miste balansen

Det heter **ikke** miste overbalansen

Årsak/grunn må ikke blandes sammen med *fordi* eller *skyldes*

Det heter: *Årsaken til bilulykken var stor fart. Bilulykken skyldtes stor fart. Ulykken skjedde fordi bilen hadde for stor fart*

Det heter **ikke**: *Årsaken til ulykken var fordi bilen hadde for stor fart eller Årsaken til ulykken skyldtes at bilen hadde for stor fart*

I en avis kan man lese:

Som regel kjøper Hilstad sine Levis-bukser i Østen, men grunnen til at han er på jakt etter bukse i Norge hvor mange varer er på salg nå, er fordi en venn hadde bedt ham kjøpe en.

Denne perioden er nokså lang, 36 ord, og i tillegg inneholder den en innskutt leddsetning, så den blir vel tung. Det kan være en årsak til at skribenten ikke har klart å følge sin egen tankegang og skriver *.....grunnen til at..... er fordi en venn....*

Hold tungen rett i munnen, og unngå slike feil!!

ATTRAKSJON

Av og til kan man lese utsagn som dette:

Det hadde vært lurt og hatt med fysioterapeut på samlinger og konkurranser.

Formuleringen og *hatt* er ikke god. Det heter:

Det hadde vært lurt å ha med fysioterapeut på samlinger og konkurranser

akkurat som det heter:

Det er lurt å ha med en fysioterapeut på samlinger og konkurranser.

Årsaken til at man i tale- og skriftspråk møter slike formuleringer, er at den ene perfektum partisippen trekker med seg den andre, den smitter over på infinitiven.

Det heter altså:

*Jeg hadde tenkt å ringe deg
Du skulle ha latt det være*

SAMMENSKRIVNING OG SÆRSKRIVNING AV ORD

Det er et grunnleggende prinsipp i norsk at vi kan danne et ord ved å sette sammen to eller flere ord. Slike sammensetninger skal skrives i ett ord. Sammensatte ord som uttales som ett ord, skriver vi også som ett ord.

Særskrivningen av ord øker, og særlig har unge mennesker en tendens til å skrive:

*skole sekk
fjell ski
tomat ketchup
panne kaker
under holdning
radio program
bok anmeldelse
fotografi apparat
verdens mesterskap
service innstilt
fallskjerm jeger*

Dette er galt, og man må være nøye med å skrive sammensatte ord riktig. Mange er opptatt av engelsk innflytelse på det norske språk, og særskrivningen av ord kan delvis skyldes påvirkning fra engelsk: *baseball game, railway station*. Den som skriver, bør være spesielt på vakt mot fenomenet.

~ GODE SKRIVERÅD

Råd om periode- og setningsbygning
Noen spredte advarsler og råd om ord og uttrykk
Råd om rettskrivning
Råd om bøyning
Råd om tegnsetting

RÅD OM PERIODE- OG SETNINGSBYGNING

(Med en periode mener vi her for enkelhets skyld et kompleks av to eller flere setninger mellom to punktum).

1. Avstanden mellom to punktum skal varieres. Bare jevnlange setninger eller perioder virker tungt og kjedelig, og bare korte virker tørt. Det er ikke lett å gi råd om hvor mange ord det bør være i en periode; det kommer an på hvor lange og tunge de er. Men nærmer det seg 30, bør du være på vakt.

Tenk deg at du skal skrive om volden i samfunnet og har notert følgende stikkord til bruk i innledningen: *økn. av grov v. i storbyene. I Oslo Én anm. pr. dag i fjor.*

Dette kan bli tre setninger:

(1) Den grove volden i de større byene har øket de siste årene. (2) Det ble anmeldt over 300 tilfeller i Oslo i

fjor. (3) Skjult vold kommer i tillegg.

Allerede etter de tre setningene hører du at det er litt tørt – NB! du hører det hvis du leser dem i sammenheng. Det er ikke alltid du merker noe når du sitter og skriver én og én setning, og det er bl.a. derfor du skal lese igjennom det du har skrevet.

Den enkleste måten å skape variasjon på er å erstatte punktum med komma + bindeord, enten:

- a) *Den grove volden i de større byene har øket de siste årene, og det ble anmeldt over 300 tilfeller i Oslo i fjor. Skjult vold kommer i tillegg.* eller:
b) *Den grove volden i de større byene har øket de siste årene. Det ble anmeldt over 300 tilfeller i Oslo i fjor, og skjult vold kommer i tillegg.* eller:
c) *Den grove volden i de større byene har øket de siste årene, og det ble anmeldt over 300 tilfeller i Oslo i fjor, og skjult vold kommer i tillegg.*

Vi kan vel være enige om at c) er dårlig; det virker som den er skrevet i halvsøvn. Men skal vi velge a) eller b)? Vi må avgjøre hvilke setninger som hører mest naturlig sammen. Hvis opplysningen om den skjulte volden bare gjelder Oslo, hører setning 2 og 3 nærmest sammen, og vi må velge mulighet b). Hvis det om skjult vold gjelder generelt, bør vi velge mulighet a), men kanskje få klarere frem at skjult vold forekommer overalt.

Så enkle midler har du til å uttrykke deg klart og vise at du har brukt hodet.

Men: Er du god eller opplagt til å skrive, gjør du ofte automatisk det riktige. Det er især når du har strevet deg frem gjennom stilen at du vil ha nytte av å tenke som vist ovenfor.

Rekkefølgen av setningene bør være så logisk som mulig ut fra det de forteller om. Bruker vi tre grammatiske hovedsetninger som ovenfor, er rekkefølgen som er vist der, den eneste fornuftige. Men i andre tilfeller fins det flere muligheter. Se punkt 2.

2. Hovedsetning eller leddsetning? Det du vil ha sagt i en setning, kan i prinsippet sies enten i en hovedsetning eller i en leddsetning (bisetning).

Regelen som sier at hovedsaken skal sies i hovedsetningen og bisakene i bisetningene, er både gammel og god, men ikke alltid lett å anvende. Tenk deg at du er lenger ute i "vold-stilen" og har skrevet – ikke videre elegant:

(1) Politiet må satse mer på forebyggende arbeid. (2) Forholdene vil da bli bedre.

Gjør vi den ene av setningene til leddsetning, blir det enten

- a) *Dersom politiet satser mer på forebyggende arbeid, vil forholdene bli bedre.* eller:
b) *Dersom forholdene skal bli bedre, må politiet satse mer på forebyggende arbeid.* eller:
c) *Politiet må satse mer på forebyggende arbeid dersom forholdene skal bli bedre.* eller:
d) *Forholdene blir ikke bedre før politiet satser mer på forebyggende arbeid.*

Dette er de teoretiske mulighetene vi har når vi forbinder en hovedsetning og en leddsetning. Begge setningene kan stå først, og begge kan være enten hovedsetning eller leddsetning. Det blir $2 \times 2 = 4$ muligheter. I dette tilfellet er alle brukbare, og det er især det vi har skrevet forut for perioden, som bestemmer om vi skal velge a), b), c) eller d).

3. Rekkefølgen av leddene i setningen betyr mye for flyten i språket. Hør hvor stor forskjellen blir i begynnelsen av punkt 2 hvis du forandrer setning (2) og skriver:

Politiet må satse mer på forebyggende arbeid. Da vil forholdene bli bedre.

Det er jo sånn du ville si det hvis du skulle bruke to hovedsetninger, ikke sant? Ganske enkelt. Du kan ha bruk for å tenke slik av og til: Hvordan ville jeg ganske enkelt si dette? Vær i det hele tatt ikke redd for å uttrykke deg enkelt!

Se på setningene (1), (2) og (3) i punkt 1. De kunne ha hatt denne formen:

I de senere år har den grove volden øket i de større byene. I Oslo ble det anmeldt over 300 tilfeller i fjor; skjult vold kommer i tillegg.

Dette lyder en god del bedre enn det vi startet med i punkt 1. Det er ikke mye vi har gjort, men det klarer seg:

Vi har satt tidsadverbialet *i de senere år* først i setning (1).

Vi har satt stedsadverbialet *i Oslo* først i setning (2). Det passer godt, siden setningen foran slutter med *de større byene*.

Vi har beholdt leddstillingen i setning (3), men erstattet punktumet foran med semikolon for å vise at den hører logisk sammen med setning (2).

Altså: Sett ikke alltid subjektet først i setningen, men varier leddstillingen. La det leddet komme først som skal fremheves og som naturligst danner fortsettelsen av det som sies i setningen foran. Er du i god skriveform og skriver flytende, gjør du ofte dette automatisk. Men les igjennom til slutt, for å sikre deg at det er naturlig variasjon og god flyt.

4. En sterk måte å fremheve på er utbrytning. Det er det du bruker når du gir setning (1) i punkt 1 denne formen:

a) *Det er i de senere år at den grove volden har øket i de større byene.* eller:

b) *Det er den grove volden som de senere år har øket i de større byene.* eller:

c) *Det er i de større byene at den grove volden har øket (i) de senere år.*

I versjon a) er det viktig å få frem at det var annerledes tidligere, i b) er det om å gjøre å få sagt at det er bare den grove volden som har øket, og i c) at økningen bare har funnet sted i byene. Eller sagt på en annen måte: I a) skriver vi om tidsrommet, i b) om voldstypene og i c) om stedene.

5. Ordvalg og setningsbygning. I stedet for *den grove volden har øket* kan det noen ganger passe bedre å skrive *økningen i den den grove volden* eller *voldsøkningen*, og istedenfor *volden i de større byene* skriver du kanskje *storbyvolden*.

Vær klar over slike variasjonsmuligheter, og husk at du med et enkeltord står friere til å variere leddstillingen enn du gjør med en større gruppe ord. Men husk også at lange ord kan være innholdstunge, særlig sammensatte ord som *storbyvold*. Bruker du mange slike, kan språket bli tungt hvis du ikke sørger for å holde periodene korte og antall leddsetninger nede.

6. Vær på vakt mot **uheldig spisstilling** hvor et ledd som hører hjemme i en leddsetning, plasseres fremst i hovedsetningen foran:

Galt: *I middelalderen synes vi at straffene var brutale.*

Riktig: *Vi synes at straffene i middelalderen var brutale.*

7. Rekkefølgen av leddene i en leddsetning (bisetning) er temmelig fast – så fast at vi kan si at noe er riktig og noe er galt. I hovedsetninger er rekkefølgen av leddene langt friere, og det er der du kan variere (se punkt 3).

Husk at i leddsetninger skal setningsadverbialer stå mellom subjekt og verbal:

Riktig:

- *Vi står hjelpeløse overfor volden fordi vi ikke vet nok om årsakene.*
- *Overfor volden står vi hjelpeløse, så lenge vi ikke vet nok om årsakene.*
- *Volden står vi hjelpeløse overfor, all den stund vi ikke vet nok om årsakene.*

Galt:

- *Vi står hjelpeløse overfor volden fordi vi vet ikke nok om årsakene.*

Feilen består i at vi har gitt leddsetningen den ordstillingen en hovedsetning skal ha. Hvis vi sideordner årsakssetningen med setningen foran (altså gjør den til hovedsetning ved å bruke sideordnende konjunksjon), blir leddstillingen riktig:

- *Vi står hjelpeløse overfor volden, for vi vet ikke nok om årsakene.*

8. I alle slags setninger gjelder det at **ord og ledd som hører logisk nær sammen, må stå nær hverandre.**

Tyngre: *Det ble i de nærmeste årene etter selvstendighetsåret 1905 ofte hevdet at ...*

Lettere: *I de nærmeste årene etter selvstendighetsåret 1905 ble det ofte hevdet at ...*

Hjelpesverb og hovedverb hører nær sammen.

Tyngre: *Ofte sier vi ubevisst og mot vår overbevisning noe vi senere angrer på.*

Lettere: *Ubevisst og mot vår overbevisning sier vi ofte noe vi senere angrer på.* Subjekt/verbal og objekt hører ofte nær sammen.

9. I punkt 7 i "Generelle råd om skriftlig fremstilling" nevner vi "**disposisjonssignalene**". Det er en del adverbialer vi ofte får bruk for når vi skal forbinde perioder (og setninger) på en logisk måte, f.eks.

a) Disse tilsvare **og**: *dessuten, i tillegg, likeledes, samtidig, videre.*

b) Disse tilsvare **men**: *(al)likevel, imidlertid, isteden, på den annen side.*

c) Disse tilsvare **for**: *altså, av den grunn, derfor, følgelig.*

I sakprosa kan bindeordet **men** brukes etter punktum (og en sjelden gang kanskje **og**), men ikke **for** og **eller**. Husk derfor adverbialene hvis du trenger en logisk "forbinder".

Se på setningene oppe i punkt 1. Setter du punktum etter den første og innleder den andre med *Og*, låter det helt umulig: *Den grove volden i de større byene har øket de siste årene. Og det ble anmeldt over 300 tilfeller i Oslo i fjor.*

10. Unngå fyllekalk. Ord som *jo, liksom, så* kan med hell strykes. Har du skrevet *fordi at*, kan du stryke *at*. Har du skrevet *min personlige mening*, kan du som oftest stryke *personlige*. Skriv *politikerne, rovdyrene og veiene* – ikke *våre politikere, våre rovdyr og våre veier*. Tirader som *her i vårt samfunn i dag* kan du oftest greie deg helt uten.

Også sterke adjektiver kan regnes som fyllekalk: *forferdelig, enorm* o.l. Stryk dem eller demp dem! Ordet *veldig* som gradsadverb må du stryke eller erstatte med noe mer presist.

Har du spørsmål? Benytt vår elektroniske språktjeneste:

E-post: ordet@riksmalsforbundet.no

Vil du vite mer? Kjøp Gorgus Cowards Riksmålsgrammatikk, pris kr 100.-

Bestilling på e-post: ordet@riksmalsforbundet.no

Eller til:

Riksmålsforbundet
Rosenborggaten 3
0356 Oslo
Tlf 22 60 88 59
Fax: 22 60 03 74